

אלתרמן כהיסטוריון וכפובליציסט ביקורתית

מרדכי נאור

ישנם כמה וכמה דרכים להביא את סיפורה של תקופה, למשל שנותיה הראשונות של מדינת ישראל: אפשר ליטול, לדוגמה, תאריכונים מפורטים, המביאים את קורותיה של כל אחת מאותן שנים;¹ דרך אחרת היא להיעזר בזיכרונות, ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות של אישים מרכזיים;² ניתן גם להסתמך על ספרי-מחקר המתבססים על מקורות בני הזמן;³ אפשרות נוספת היא לחזור ולעיין בקבצים שהופיעו באותן שנים, כגון שנתוני הממשלה, ספרי השנה של אגודת העיתונאים ושנתוני העיתונאים "דבר" ו"הארץ".⁴ וישנה כמובן גם הספרות היפה, הן זו שנכתבה בתקופה האמורה והן בשנים מאוחרות יותר. ספרים אלה מעמידים לרשות הקוראים מבטים מגוונים, באמצעות הרגישויות והמסננים של הסופרים שכתבו אותם. לא תמיד יש בהם את הדיוק ההיסטורי, אך רוח התקופה נושבת בהם ומהם.

וישנה עוד דרך: ללמוד על התקופה בדרך בלתי-שיגרתיית, וזאת באמצעותו של המשורר נתן אלתרמן, ששנים רבות, כמעט מדי שבוע ביום שישי, כתב טור ספרותי-אקטואלי-מחורז בעיתון "דבר", במסגרת המדור "הטור השביעי".

האם ניתן להסתמך על טוריו של אלתרמן כמקור היסטורי וכבבואה של התקופה? לפי כל פרמטר שהוא – התשובה חיובית. נתן אלתרמן היה משורר נחשב, מחזאי, מתרגם, פזמונאי שחיבר עשרות אם לא מאות משירי-הזמר האהובים ביותר בשנות השלושים והארבעים וכן הרבה לכתוב לילדים. בנוסף לכל אלה כתב מאז 1934 טורים פובליציסטים מחורזים – תחילה ב"דבר" (כארבעה חודשים, בחתימת אלוף נון), לאחר מכן ב"הארץ" (למעלה משמונה שנים, בחתימת "אגב"), ומתחילת 1943, במשך 24 שנים – שוב ב"דבר", במדורו הקבוע "הטור השביעי" – בחתימת נתן א.

"הטור השביעי" הפך תוך שנים אחדות לאחד המדורים הנקראים ביותר בעיתונות העברית, ולא תהיה זו טעות לקבוע, כי רבבות המתנינו לו מדי יום שישי. ראוי גם לזכור שבאותן שנים, ערב קום המדינה, היה "דבר" העיתון הנפוץ ביותר בארץ וכן נחשב, במידה רבה, ל"עיתון הרשמי" של הנהגת היישוב. אלתרמן ידע להעריך זאת,

וכשצוינה בתל-אביב, בתחילת אפריל 1948, הופעת הכרך הראשון של שירי "הטור השביעי", אמר בהתבטאות נדירה: "דובר על גורמים שונים שסייעו לכך שהשירים חדרו למרחקים. גורם לא פחות חשוב מהשירים עצמם - המצפּה שמעליו הם נשמעים, והוא העיתון 'דבר'. אין ספק שאילו היה נדפסים במקום אחר, לא היה להם אותו הד כלל".⁵

אלתרמן גם היה דמות מרכזית בעולם התרבות התל-אביבי, ידידו ואיש-אמונם של סופרים, אמנים וראשי המדינה – דוד בן-גוריון, משה דיין, שמעון פרס, יגאל אלון ואחרים. הוא היה סקרן בלתי-נלאה, וכדי לכתוב את טוריו האקטואליים, קרא חמישה ואף יותר עיתונים ליום ונענה לכל הזמנה לנסוע למקומות בהם התרחשו הדברים המעניינים ביותר, כגון הגעתן של אוניות מעפילים, פריקת משלוחי-נשק סודיים, תרגילים של צה"ל וכיוצא באלה.

עד יוני 1959 כלל "הטור השביעי" כ-580 שירים מחורזים ורק מעט טורים בפרוזה. אלתרמן המשיך בפרסום הטורים עוד כשבע שנים וחצי, אך בתדירות פחותה (100 טורים בכל התקופה האמורה, ביניהם רק שניים מחורזים).

את טוריו האקטואליים כינס אלתרמן, החל מאביב 1948 בספרים, שנשאו גם הם את הכותרת "הטור השביעי", ואליה נוספה כותרת משנה: "שירי העת והעיתון". בספרים אלה, שלושה במספר עד 1962, הוא בחר לכלול רק חלק מהטורים, ואותם חילק למדורים. לאחר מותו ב-1970 הוציא ידידו ומהדירו, מנחם דורמן, במהלך שנות השבעים, את שלושת הכרכים שוב, בצירוף אפארט מצומצם של הערות, שהתייחסו למקצת הטורים. כל אותם טורים שלא נכללו בספרים נותרו לפי שעה בדפי הגיליונות הישנים של "דבר".

הוצאת הקיבוץ המאוחד, שבה הופיעו משנות השבעים ואילך כל יצירותיו של אלתרמן, נטלה על עצמה להביא אל הקוראים גם את הטורים הגנוזים שלא נכללו בספרים. בשנות השמונים הופיע כרך ד' של "הטור השביעי", שכלל את כל השירים שנכתבו בין תחילת 1943 למאי 1948, לפי סדר הופעתם בעיתון, ובליווי אפאראט פרשני של מנחם דורמן. שני כרכים נוספים, ה' ו' שכללו את השירים הגנוזים מ-1948 עד 1967, ראו אור בשנים 1995 ו-2005 – בעריכתה של פרופ' דבורה גילולה, עם תוספת פרשנית רחבה מבעבר.

ב-2009 הופיע בהוצאת הקיבוץ המאוחד הכרך הראשון של מפעל שאפתני: פרסום כ-700 טורי "הטור השביעי" בצורה כרונולוגית, מהראשון ב-5 בפברואר 1943 עד האחרון ב-17 בפברואר 1967. הסידרה, שתכלול עם השלמתה שישה כרכים, שונה מקודמתיה בשני היבטים עיקריים: "סדר השירים בה הוא כולו כרונולוגי, ולפיכך הוא מאפשר לעקוב ברציפות אחר תגובות אלתרמן לאירועי הזמן; ושנית – היא

כוללת אפאראט אינפורמטיבי ופרשני רחב, שנכתב על-ידי עורכי המהדורה, אפאראט שמרבית קוראיו הראשונים של אלטרמן לא נזקקו לו", כדברי פרופ' עוזי שביט, מנכ"ל הוצאת הקיבוץ המאוחד.⁶

עריכת הסדרה הופקדה בידי פרופ' דבורה גילולה וד"ר גידי נבו. פרופ' גילולה היא העורכת של ספרי "הטור השביעי", בעוד שד"ר נבו מתרכז במקביל בהוצאה מחודשת של כרכי "רגעים" (טוריו האקטואליים של אלטרמן מהשנים 1934-1943). בשנים 2009-2011 ראו אור שלושת הכרכים הראשונים של "הטור השביעי" במהדורה הכרונולוגית המוערת והכרך הראשון של "רגעים". הכרך השלישי של "הטור השביעי" במתכונת זו יעמוד במרכז דיוננו. הוא מקיף 121 טורים, מהם 119 מחורזים ו-2 בפרוזה, שפורסמו בעיתון "דבר" מ-21 במאי 1948 (שבוע לאחר קום המדינה) ועד ל-1 בפברואר 1952.

תקופה זו, בת פחות מארבע שנים, הייתה רבת-משמעות בקורותיה של מדינת ישראל: מלידתה ממש, דרך הקרבות הסוערים והגורליים של מלחמת העצמאות, פלישת צבאות מדינות ערב והדיפתם, קליטת כ-700 אלף עולים חדשים, הקמת מוסדות השלטון ועיצוב הדמוקרטיה הישראלית, ביסוס מעמדה של ישראל בקרב האומות והתמודדות עם בעיות הרוח-גורל כמו גם עם חיי היום-יום השוחקים. נתן אלטרמן, שראוי לשאת את הכינוי שנטל לעצמו בשעתו נחום סוקולוב, "הצופה לבית ישראל", עקב כל אותן שנים אחר ההתפתחויות הפנימיות והחיצוניות וכתב עליהן ב"הטור השביעי" שלו. מעקב אחר טוריו וניתוחם מספק מידע, מבט היסטורי ותובנות מרתקות.

ההיסטוריה על פי אלטרמן היא מסע מרתק במנהרת-זמן ייחודית. ככל שהמצע רחב, לא כל הטורים זכו בעמודים אלה לאיזכור ולתיאור, אלא רק כשני שלישי מהם. השירים חולקו לפי נושאייהם והמבט הכולל, בכל תחום ותחום, ובכולם יחד, מעמיד לרשות הקורא בן זמננו הן תמונה מקורית של ההיסטוריה הבראשיתית של מדינת ישראל והן את התייחסותו של אלטרמן, שכבר אז רבים העטו עליו את גלימת המשורר הלאומי, לאירועי הזמן. התייחסויות אלה מפתיעות לא אחת ומאירות את המשורר באור שונה מהמקובל.

שירי מולדת

ב"שירי מולדת" הכוונה היא לאותם טורים שהיו, כמדומה, המזוהים ביותר עם אלטרמן: שירי התקומה, העצמאות והקוממיות כפי שבן-גוריון ניסה לכנות את התקופה ואף את מלחמת תש"ח – בלשונו מלחמת הקוממיות.

למרבה ההפתעה, מספרם של "שירי המולדת" בתקופה הנסקרת – מאי 1948 עד פברואר 1952 – אינו רב. 15 מתוך 121 (כשמינית). אלתרמן, שהיה ממעצבי הזהות הישראלית החדשה, לא נחלץ פעמים רבות מדי לשאת בגלוי את דגליה. הוא עשה זאת בדרכים שונות, ולא בהכרח במישרין. כבר בעיון בטור הראשון ("נא להכיר", 21.5.1948, עמ' 7 בכרך 3) ובטור האחרון בספר ("המחרשה הגדולה", 1.1.1952, 292), ניתן כמדומה ללמוד על כיוונו של המחבר בנושא זה: התפעמות מהמדינה הרכה הנולדת, ההולכת וצומחת לעיניהם המשתאות של בניה ובנותיה, כמו גם של אנשי-חוץ.

בטור "נא להכיר" התייחס אלתרמן להכרת מדינות העולם בישראל בת השבוע ולפלישה המצרית לשטחה, וצפה לה כישלון גדול, דבר לא ברור מאליו באותם ימים קשים. סימוכין לכך הוא מצא ב...ספרות העברית:

על כנפי המצרים
תו הבריטים טבוע,
כך צבעו של העיט... ופה במזמור
נָצִין אגב-אֶרֶח ש"עיט צבוע"
הוא סמוך בספרות
ל"קבורת חמור".

רק עוד זמן...
עוד שריון...
עוד כנף מתרוממת...
ופְרוֹק ועבדאללה, בריח גפרית,
בד-בבד עם תולדות המדינה המוקמת
ילמדו את תולדות הספרות העברית!

יקבלו, כמובן, בתוספת דגש,
בעקר הדגמות ממגֶלֶת האש...

("עיט צבוע" ספר נודע של אברהם מאפו. "קבורת חמור", ספרו של פרץ סמולנסקי; פארוק – מלך מצרים; עבדאללה – מלך עבר הירדן – שני שליטים שצבאותיהם פלשו לתחום ישראל ב-15 במאי 1948; "מגילת האש" – יצירתו הנודעת של ח"נ ביאליק)

הטור "המחרשה הגדולה" מתחילת 1952 בא לערוך סיכום ביניים של קליטת העולים החדשים שזרמו ארצה בשנות המדינה הראשונות – והקימו מאות מושבים חדשים.

אלתרמן כתב את הדברים בעקבות הצהרתו של שר החקלאות לוי אשכול בכנסת, כי "תחת מחרשת המתיישב החדש נמצאים כיום קרוב למיליון דונמים"⁷. זהו שיר-הלל לעולים החדשים, העושים מלאכתם בצנעה, בעוד ה"ותיקים" מביטים עליהם מרחוק, בגבהות-לב. וכדברי המשורר:

פקחים וסלחנים נשקיפה מגבוה
אל סְנֹרִים וְלֵיל, אז מיהו הסומא?
יש ונדמה כי אנו גוששים בתהו,
ושם, אל נוכח ברק העששית באהל,
הנה פוקחות עיניים ארץ ואמה.

(הפיזורים, בטור זה ובטורים הבאים, מופיעים במקור)

ישראל האמיתית, אליבא דאלתרמן, קורמת עור וגידים דווקא הרחק מהמרכז – ביישובי העולים.

שניים מהטורים בתקופה הנדונה עוסקים בעלייה ההמונית שהציפה את המדינה הצעירה. "שחרור קפריסין" (21.1.1949, 42), התייחס לפתיחת שערי מחנות-המעצר בקפריסין לאחרוני הכלואים, כ-10,000 במספר, שהוחזקו על-ידי הבריטים תשעה חודשים אף לאחר סיום המנדט. אלתרמן הכיר מקרוב נושא זה, משום שביקר במחנות בקיץ 1948.⁸ לאחר מספר שנים כתב על מחנות קפריסין בספר השירה שלו "עיר היונה"⁹.

טורו "שחרור קפריסין" הוא שיר-הודיה לרובת המעפילים שהתמידו במאבקם ולא נשברו, עד יום השחרור. ניצחונם הוא ניצחונה של האומה, "שאוּיב לא יראה את גבה!"

את שיר העלייה השני, "בוא תימן" (11.11.1949, 121) הקדיש אלתרמן לעולי תימן, באי מבצע "על כנפי נשרים" שנודע יותר בכינויו העממי "מרבד הקסמים". זוהי, לדעתו, העלייה הציונית ביותר, משום שדורות על דורות ציפו יהודי תימן לביאת המשיח, ועתה הם עושים דרכם ארצה ב"סקיימסטרים", מטוסים ארבע-מנועיים הנוחתים בנמל התעופה לוד. וכדבריו –

... בגלשם משמים ללוד,
נקבל אותם בהצדעה וסלוד,
ולטף המביט בעינים יונים
או לשב, סיסמאות על ציון אל ננעים,

לא סריק, כי כלם בהחלט סיונים.

(סלוד - הצדעה או דיגול-נשק; סריק, סיונים - צריק, ציונים, בהיגוי-הדיבור התימני).

אלתרמן, שדיבר הרבה בשבחם של יוצאי תימן והרבה לכתוב שירי-זמר עליהם,¹⁰ גילה בטורו זה אמפתיה מיוחדת לעלייה ה"תימנית", שהביאה ארצה כמעט את כל אנשיה, נשיה וטפה של יהדות שורשית זו.

לבחירות לכנסת הראשונה ולתוצאותיהן הקדיש אלתרמן שני טורים בתחילת 1949: "שיחת ביניים" (4.2.1949, 45) ו"עם כנסת ראשונה" (18.2.1949, 48). בטור הראשון הוא הציג לעם ישראל לשכוח את סערת הבחירות, את הפולמוסים והמאבקים, ולהתרכז בשמחת העצמאות. ובלשונו:

כי סכנה קטנה כזית
ישנה, והיא - שתוך הדהר
מרוב עצים ורעש-ציד
נשכח כליל את הוד היער.

את שירו השני כתב אלתרמן מיד לאחר ישיבת הפתיחה של הכנסת הראשונה. הוא עמד נפעם מול חזיון הריבונות הישראלית וראה בכנסת ישראל ממשיכה ישירה של כנסת הגדולה שלנו וגם של הפורום רומנוס (מרכז השלטון ברומא העתיקה), וההתכנסויות שהולידו את המגנה-כרטה באנגליה ואת המהפכה הצרפתית. הוא הביע את התקווה שימי החולין של הכנסת, שבוודאי יגיעו ויוגיעו, לא ישכיחו את החגיגות הראשונות ואת שמחת הפרלמנטריזם הישראלי המתעורר. כמעט באותו רוח נכתב הטור "טור של יום חול", (11.5.1949, 72). מועד הכתיבה - ימים אחדים לאחר יום העצמאות הראשון. לפי תיאור המשורר, אלה ימים לא קלים, שכן העצמאות והריבונות מכריחות את הישראלי המצוי לרוץ ממפגן לעצרת וממנה לאסיפה חגיגית. ועם כל זאת, אלתרמן הזהיר שלא הכל חג, וחשובים לא פחות ימי החול, אך אלה לא חסרי סכנות:

יברך יום חלין כי יקרב,
אך נזפר (בבואו עד הלום)
שן מים העמים ביום קרב
ונופלים ביום חל ושלום...

הישגיה של המדינה הרכה זכו אצל אלתרמן לקילוס ורימום. כך בטורים "חוק חינוך חובה" (29.7.1949, 95), "חרושת העברים" (14.10.1949, 113) ו"פרק תחבורה" (9.12.1949, 129).

בימי המדינה הראשונים זכה השיר "חוק חינוך חובה" למעמד מיוחד, ונהוג היה להקריאו באירועים חגיגיים של מערכת החינוך. אלה שורותיו הפותחות:

...וביום הראשון בִּבְקָר
 השמש תצחק טובה...
 וילכו כל תינוק ותינוֹקֶת
 לְקַיִם
 חוק חנוך חובה.

רגליהם יִדְפְּקוּ-יִדְפְּקוּ
 בהלוך מעשי ולץ.
 והיום ראשון בִּבְקָר
 ישתרע מואר בלי קץ.

ההתפתחויות בתחום החרושת והתחבורה תוארו בהרחבה ובאהבה, תוך הדגשה שרק המדינה העצמאית יכולה להגיע להישגים כאלה.

שניים מטורי תקופת הבראשית הוקדשו למקורות הכספיים העצומים הנדרשים לקליטת העלייה ההמונית, לפיתוח, לחינוך ולביטחון: "המיליארד והירח" (8.9.1950, 176) ו"חובות המדינה" (2.3.1951, 218). בשירים אלה הביע אלתרמן את דעתו, שישראל תחזיר את כל הכספים שהיא מקבלת בהלוואות ומיהדות הגולה.

בעת ההיא נתפסה ממשלת ישראל כ"ממשלת פועלים" ברובה, בהנהגת מפא"י, שהייתה כידוע מפלגת פועלי ארץ-ישראל. לאור זאת, יש לראות את הקשר ההדוק, שאף אלתרמן חייב אותו, בין המדינה, הממשלה והסתדרות העובדים. בטור הנושא את השם הקצר והמובן כמעט לכל אדם בעת ההיא, "ההסתדרות" (15.12.1950, 198), הדף אלתרמן את הדעה שמדובר בארגון מקצועי רב-עוצמה ורב-אינטרסים. לדעתו, ארגון זה הוא "גדול הבנאים אשר ידעה הארץ בקומה" והוא שהקים את "חומת הארץ והלאום".

שורות הסיכום של הטור איחלו להסתדרות עוד שנים רבות של פעילות מבורכת:

...עוד נכוננו לה דרכים

בדור נבנה ובארץ לא זרועה,
 השבח לנושאת הנדבכים,
 הפך והאמץ לזרועה.

באותה רוח נכתב הטור "פועלי הבניין" (16.11.1951, 273), על הימים שאת הארץ בנו פועלי בניין מאחינו בני ישראל. אלתרמן כתב אותו על נושא, שכיום לא היה מעניין אף פייטן: הבחירות הקרובות לוועידת הסתדרות פועלי הבניין. השיר, כמו בטור הקודם על ההסתדרות, שיבח את הפועלים שבנו את הארץ, סללו את הכבישים, הקימו את תל-אביב ועתה ראשוניהם כבר יוצאים לפנסיה. 20 אלף ממשיכיהם בהסתדרות פועלי הבניין מבטיחים את המשך התנופה.

לימי החג והמועד האלה של "מדינה נולדת", הרשמיים והפחות רשמיים, הצטרף בשלהי 1949 "חג המיליון", כשדווח כי בישראל העצמאית יושבים כבר מיליון יהודים. המספר הזה נראה אז כמעט בלתי נתפס. בטור "יום המיליון" (16.12.1949, 132) לא הסתיר המשורר את התרגשותו, אך בסיום שירו נטל את שרביט "המבוגר האחראי" וכתב שלא רק הכמות קובעת:

טוב לגדל מרבוא-לרבוא! טוב לצמח.
 איש אחד – מה פחו? הן סופו אזלת יד.
 אך נזכר נא גם זאת: המיליון הוא פח
 אם עומד המיליון
 כאיש אחד!

צה"ל - בחזית ובעורף: תמיד בקו הראשון

אלתרמן נתפס, בשנים מאוחרות יותר, כמי שמקושר לנושאי לביטחון ועוד יותר לעומדים בראש המערכת הביטחונית-צבאית, ובמיוחד שר הביטחון דוד בן-גוריון, הרמטכ"ל משה דיין ומנכ"ל משרד הביטחון (ומאוחר יותר סגן השר) שמעון פרס. הוא לא הסתיר קשרים אלה ועם השנים הופיעו לא מעט תצלומים בו הוא נראה בחברת האישים הנזכרים וכן באימוני צה"ל ובעת ביקורים בקווים הקדמיים. יתר על כן: הוא נחשב כדובר ההגמוני של הנהגת היישוב וצה"ל, וכמי שמצדיק כביכול כל מהלך שלהם.¹¹

מניין שיריו ה"ביטחוניים" או ה"חייליים" שנכללו ב"טור השביעי" בשנים 1952-1948 אינו מעיד על קשרים אלה. מדובר במספר קטן למדי של טורים, שרק מקצתם יש בהם האדרת הצבא ובאחרים שזורה אפילו נימה של ביקורת. בעיצומם של קרבות מלחמת העצמאות התפעל אלתרמן מהאסטרטגיה של צה"ל הצעיר ב"קרבות עשרת הימים" (9 עד 18 ביולי 1948). השיר "תנועת המלקחיים" (16.7.1948, 18) הלל את מהלכיו של צה"ל במבצע "דני", שהביאו לכיבוש רמלה, לוד, שדה התעופה לוד ועוד ב"פעולת מלקחיים" נועזת. אלתרמן הזכיר כי עם ישראל הכיר תנועות שונות: תנועות משיחיות, תנועת ההשכלה, תנועת חיבת-ציון ותנועת העבודה, וכולן צופות עכשיו באחותן הצעירה, תנועת המלקחיים. כדי לספר על מבצעי השריון הצה"לי הוא נדרש לחזור מאתיים ושלוש-מאות שנה לאחור:

המשיחיות לוחשת במבט נוצץ:
 היה שבתאי הצבי,
 היתה לי כת פרנקיסטים,
 אך יש מקום כבוד בין דוחקי הקץ
 לכח דחיקתם
 של אלה הטנקיסטים.

(שבתאי צבי – נביא השקר בן המאה ה-17; פרנקיסטים – תנועה משיחית שפעלה במזרח אירופה במאה ה-18)

וכך גם לגבי התנועות האחרות, ובקיצור – ההיסטוריה היהודית על תנועותיה השונות היא המסד לפעולות צה"ל בימינו (1948).

אלתרמן גם התייחס לאירועים ולמהלכים שבין הקרבות. כך היה בעת שיצא להגנת עמדתו של בן-גוריון בנושא "אלטלנה" ("שרפת הנשק", 25.6.1948, 12), משום לדעתו במקרה זה עדיף "יצרה של אומה" על "יצר העדר", והניצחון הוא לצד המרות ושמירת הסדר. והדבר חשוב לא רק בחזית הפנימית. גם מדינות ערב שתקפו את ישראל יבינו, שלמדינה הרכה יש ממשלה וצבא איתן.

המשורר התייחס גם לנושא ההפוגות בקרבות, שהוצעו על-ידי מתווך האו"ם, הרוזן השבדי פולקה ברנדוט. בעוד שההפוגה הראשונה (11 ביוני – 9 ביולי 1948) נתקבלה על-ידי שני הצדדים הלוחמים, ההפוגה השנייה (מ-19 ביולי 1948 – וללא הגבלת זמן), נכפתה על ישראל בעקבות הישגי צה"ל הגדולים ב"קרבות עשרת הימים".

בחודשים הבאים שרר מצב של "לא שלום ולא מלחמה", שהיה למורת רוחם של הממשלה ומטכ"ל צה"ל. להפוגה הממושכת היה גם מחיר כלכלי כבד, שכן היה צורך לקיים צבא גדול לאורך זמן, ושר הביטחון דוד בן-גוריון אמר בשבוע השלישי של ספטמבר 1948: "אינני יודע כמה זמן יכולים צבאותיהם [צבאות ערב] לעמוד, אולם ידוע לי שאנו לא נוכל לעמוד".¹²

אלתרמן הצטרף אף הוא למפקפקים בערך ההפוגה. בטורו "השפעה אישית", (10.9.1948, 26), הוא כתב פרודיה משעשעת על עלמה נאה, הפוגה שמה, שנולדה להוריה מלחמה ושלום, ומאות אנשי או"ם משקיפים עליה כל העת ובודקים אם היא מתנהגת כהלכה. בציבור פשט ויכוח: למי היא דומה: לאב שלום או לאם מלחמה? אלתרמן פסק שהיא דומה לאב, לא לאם, אלא לדוד, ששמו ברנדוד (הוא ברנדוט, מתווך האו"ם שלאחר שבוע בדיוק נרצח בירושלים על-ידי אנשי לח"י).

שלושה מטורי 1948 של אלתרמן נחקקו במיוחד בזיכרון הציבורי, כל אחד מטעם שונה. "אחד מן הגח"ל" (31.12.48, 39) בא לציין את תרומתם של לוחמי "גיוס חוץ-לארץ" (גח"ל), ניצולי שואה ברובם, שרידי משפחות שעלו בגפם, לחמו וגם נפלו. בשיר מתואר חייל גח"ל, שתוך יום אחד מגיע לארץ, מתחייל, מתאמן, לוחם – ונופל למען המולדת.

"דבר מבקיעי הדרך" (10.12.1948, 35), הוא מעין שיר-הצדעה לגיבורי הקרבות על הדרך לירושלים, שלאחר חודשי לחימה ארוכים הבטיחו הן את הדרך והן את שלומה של ירושלים, שהמצור עליה נשבר. יש בו תיאור המלחמה, בסגנון אלתרמני:

מגבול מזרח שטפה עמון,
מגבול דרום עלתה מצרים.
צפון וים בקול-המון
סגרו את מעגל הצייד.
בסד נתנו רגלינו, אל,
עלי גחון זחלנו הָרָה,
ועל גבנו אח נופל –
אבל עברנו את הדרך.

השיר נכתב בעקבות טקס חנוכת "כביש הגבורה", שהחליף את "דרך בורמה" הזמנית לירושלים, ואשר נערך ב-7 בדצמבר 1948, בהשתתפות ראש הממשלה בן-גוריון, הרמטכ"ל יעקב דורי, קצינים בכירים ואורחים.

הידוע מכל טורי מלחמת העצמאות שכתב אלתרמן, לצד "מגש הכסף" שנכתב עוד ב-1947 (כסלו תש"ח) הוא "על זאת" (19.11.1948, 30). זהו שיר ביקורתי ואנטי-הרואי, מכיוון שהתרכז כולו ב"פשע מלחמתי" שביצעו חיילי צה"ל, כפי שהגדיר אותו המשורר: הרג ערבים לאחר פעולה צבאית. מילות הפתיחה של השיר אמרו כך:

חָצָה עָלַי ג'יפ את העיר הכבוּשָה,
נער עז וחמוש... נְעַר-כָּפִיר.
וברחוב הַמְדָבָר
איש זקן וְאִשָּׁה
נלחצו מפניו אל הקיר.

והנער חִיךְ בְּשֵׁנִים-חלב:
"אנסה המקלע"... וְנָסָה.
רק הָלִיט הזקן את פניו בידיו...
ודמו את הַכֶּתֶל כָּסָה.

בבתים הבאים של השיר לא הסתיר המשורר את דעתו, שדבריו לא יתקבלו באהדה בימי ההצלחות בקרבות, וזאת נוכח "קהות הציבור העברי". הוא הזכיר "מקרים עדינים", "רציחה", "אל תגידו בגת" ודומיהם, והציע – בניגוד לאחרים – לא לעבור על כך בשתיקה, אלא להעמיד את האחראים ואת המבצעים בפני "בתי דין של שדה".

השיר עורר הערכה מצד אחד ופליאה על המשורר מצד שני, משום שהוא – כלשון ימינו – "עוכר שמחה". מי שידע להעריך את השיר, את ערכו ואת חשיבותו היה דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון. ביום ראשון, 21 בנובמבר 1948 הוא שיגר לנתן אלתרמן את המכתב הבא:

אלתרמן היקר,

יישר כוחך – על התוקף המוסרי ועוז הבטוי של טורך האחרון ב"דבר". עוד חי בלבי טור אחר שכתבת בעניין זה – אולם הפעם במיוחד היית לפה – פה טהור ונאמן – למצפון האנושי, שאם לא יפעל ויפעם בלבנו בימים כאלה – הרי לא נהיה ראויים לגדולות ולנצורות שניתנו לנו עד כה.

אני מבקש רשותך להדפיס "טור" זה – אין טור משוריין בצידו צבאנו העולה עליו בכוחו הלוחם – בהוצאת משרד הביטחון במאה אלף אכסמפליארים ולחלקו לכל איש צבא בישראל.

אם אינך מתנגד לכך – יינתן הצו מיד לעשותו.

בהוקרה ובתודה,

ד. בן-גוריון¹³

השיר, אכן, הודפס וחולק לכל חיילי צה"ל, 100 אלף במספר. הטור "על זאת" זכה מאז ועד היום לשורה ארוכה של התייחסויות וניתוחים.¹⁴

והיו לו גם מילות שבח על צה"ל, כמו למשל בטור "הצבא לעזרת המעברות" (192, 24.11.1950).

בחורף תשי"א (1950/51) תקף "גנרל חורף" עשרות מעברות אוהלים, צריפונים ופחונים ברחבי הארץ. המדינה הצעירה התקשתה לטפל בבעיות הקשות בכוחותיה האזרחיים והפעילה את הצבא. אלתרמן לא הסתיר את התפעלותו:

על תפארת צבאות במגן וצָנָה
 לֵב שִׁירֵי גְבוּרִים
 נתחברו מאז טרויה.
 איך לשיר על צבא עת חוגר הוא סָנָר
 ובוחש בכפית
 דִּיסֵת קְנֹקֶר-וּסוּיָה?

איך לשיר על צבא עת רבי-סמליו
 עם יודע שאגה במלא לע,
 מְצוּיִם לעסק ב"טפת חלב"
 וכמעט להיניק בפֶּעַל?

(קְנֹקֶר – פתיטי שיבולת-שועל, מאכל מקובל בעת ההיא)

הצבא, קבע אלתרמן, ממלא את תפקידו, כתמיד, בקו הראשון, הנמצא עתה במעברות. כדרכו, הצליח בשורות ספורות להגדיר את מצב החירום הנוכחי:

כי אמר הצבא: אם העם אינו נע,
 שוב אָטָה נא כתפי העומסת.
 כי כשם שהייתי מגן למדינה
 כן אהיה לו אָמָה וכובסת!

פארוק, עבדאללה ובוין-טיטוס

בחודשים מאי, יוני ויולי 1948 – חודשי הלחימה הקשים של מדינת ישראל הרכה נגד צבאות ערב, הקדיש אלטרמן למדינות ערב התוקפות שלושה מטוריו, שהיו כולם לוחמניים בהתאם לרוח הזמן: "לאחר הסירוב" (28.5.1948, 9), "התגובה על התנאי" (4.6.1948, 10) ו"להט הקרב" (9.7.1948, 16). בכל אחד מהשלושה היה אצור, כמדומה, זעם עצור ואף שמחה לאידם של ראשי מדינות ערב, ובמיוחד פארוק מלך מצרים ועבדאללה מלך ירדן, שזממו להכרית את ישראל – ונכשלו. גם בריטניה, עד לא מכבר מעצמת המנדט ועם סיומו תומכת במדינות ערב נגד ישראל, לא יצאה נקייה משבט זעמו.

הטור "לאחר הסירוב" תיאר את מנהיגי ערב כמי שסירבו להצעת האו"ם להפוגה בקרבות, והם עתידים בשל כך לחטוף מכות. את ארנסט בּוֹיֵן, שר החוץ הבריטי שנחשב לידיד הערבים, כינה אלטרמן "בוין-טיטוס" בשל שנאתו לישראל. ב"התגובה על התנאי" סיפר אלטרמן פרט מעניין מהימים ההם: הַחֶבֶר (הליגה) הערבי, ארגון של מדינות ערב, התנה את הפסקת הלחימה נגד ישראל בביטולה של המדינה שהוקמה זה לא מכבר. ההתניה הזו נתקבלה בישראל בביטול ואלטרמן הצטרף לאלה שגיננו את התנאי הנואל הזה. ב"להט הקרב" כינה אלטרמן את ראשי ערב, "נפוליונים מדמשק וקהיר", האצים לפתוח בסיבוב קרבות חדש עם תום ההפוגה שעליה הכריז האו"ם. ובאלה מדובר, כדברי המשורר:

... הפְּשִׁים
והגְּלָבִים
עם שאר
העלי-בְּבִים
כעל מים בשרב
לוהטים לצאת לקרב.

(פְּשִׁים - רמז לנוקרשי פשה, ראש ממשלת מצרים ואולי לשאר מנהיגי ערב; גְּלָבִים - על שמו של הקצין הבריטי ג'ון באגוט, מפקד הלגיון העבר-ירדני, שכונה גְּלָאב פשה ולשאר הבריטים שתמכו בערבים; עלי באבים - על שמם של כל הערבים הגוזמאים, עוד מימי "אלף לילה ולילה")

עם הבריטים, תומכי הערבים, בא אלתרמן חשבון מספר חודשים לאחר מכן. מאז יולי 1948 היכה צה"ל הצעיר בצבאות ערב. במחצית השנייה של אוקטובר 1948 נערכו שני מבצעים גדולים, "עשר המכות" ו"חירם", שבעקבותיהם הובסו המצרים בדרום ובנגב ו"חיל ההצלה" הפלסטיני בגליל.

בטור "התגבורת הבריטית" (12.11.1948, 28) האשים אלתרמן את הבריטים, שמנעו ממדינות ערב לפתוח בשיחות שלום, לאחר תבוסותיהם שהוזכרו לעיל, ועודדו אותם, בשיחות ובאספקת נשק, להמשיך בלחימה. המשורר ניבא, בדיוק כפי שאכן קרה במציאות, שהערבים יובסו גם בקרבות הבאים ויקללו את עצמם על שהתפתו לבריטים.

לאחר תום המלחמה מיעט אלתרמן להתייחס למדינות ערב, וכתב רק טור אחד, בסתיו 1949, שבו הזהיר כי התבוסה הערבית במלחמת העצמאות אינה – מבחינת מדינות ערב – סוף פסוק, והן כבר מתכננות סיבוב לחימה נוסף. את דעתו זו ביטא בטור "הסיבוב השני והליגה הערבית" (28.10.1949).

לאלתרמן לא היה ספק שמעבר לגבולות ישראל עם מדינות ערב מתרקמת תוכנית צבאית חדשה, שמטרתה להחריב את המדינה היהודית. ובמילים שלו:

...שט הנילוס ורוח בסוף,
על עמון הירח דלוק...
בעינינו אולי זה טרוף
אך כזאת התכנית בדיוק!

ביקורת ציבורית-חברתית

עוד בחייו של אלתרמן וגם לאחר מותו ב-1970 הוא זכה לשפע של דברי הערכה על כתיבתו הפובליציסטית ובה-בעת גם לביקורת שהייתה לא אחת נוקבת. הוא הואשם ששימש כ"משורר חצר" של הנהגת מפא"י, כ"משורר מגויס", כחסיד – לעיתים שוטה – של הקונצנזוס השלטוני-מפא"יי וכאביר ה-mainstream, קו האמצע, בין ימין לשמאל.

חנן חבר, במאמרו על כתיבתו הפובליציסטית-המחורזת של אלתרמן במלחמת העצמאות, שחלקה נכללת בכרך שלפנינו, הגדיר אותו במילים הבאות:

אלתרמן מייצג את הקונצנזוס של הנהגת היישוב, בטעמה הפרטיקולרי של מפא"י... [הוא] תופס בשיריו את עמדת הקונצנזוס ההגמוני.¹⁵

בדיקת הטורים שנכללו בכרך 3 של "הטור השביעי" המחודש, מגלה תמונה מורכבת יותר. מתברר, שכחצי מהטורים (כ-60 מתוך 121) כוללים כולם או מרביתם דברי ביקורת על גופים, מוסדות, מפלגות, הכנסת, צה"ל, וכן על תופעות חברתיות ותרבותיות שאין ליחסן לצד זה או אחר של הציבור או של המפה הפוליטית. ועם זאת ראוי להדגיש: אלתרמן, ברבים מטוריו, לא הסתיר את עמדותיו, שהביעו תמיכה בקו המרכזי, בממלכתיות ובשליטת תופעות של קיפוח, שנאת זרים ומיעוטים.

תחילה נעסוק בביקורת בנושאים כלליים. לאחר מכן בביקורת בנושאים פוליטיים ומפלגתיים. מפאת אורכה של הרשימה לא יובאו כל הטורים הביקורתיים, אלא מבחר שלהם.

פגמי המדינה הצעירה. עוד בטרם מלאו לישראל חודשים אחדים, לא היסס המשורר להשחזי את עטו ולתקוף תופעות שנראו לו פוגעות ופוגמות. כך היה בתחילת יולי 1948. מאז קום המדינה נאספו כספים למען ביטחונה במסגרת "המלווה הלאומי". תחילה הובטח שהמלווה ייערך במשך מספר שבועות, אך אלה התארכו ועל כך התלונן אלתרמן, שכתב:

כל דבר יש לו סוף,
 וכל ים יש לו חוף.
 חק עולם הוא, רוצה-לא-רוצה...
 אין משכן ללא גג,
 אין חכמה ללא סִיג,
 אין מקל אשר אין לו קצה.

רק דבר יחידי (זאת נגידה בְּדָמִי)
 אין לו קצה...
 אין קץ למְלוּהַ הלאומי.

תביעתו הייתה מראשי המפעל הזה להביאו לידי סיום, משום ש"כך תובעים גם הצורך וגם הבושה".

זמן קצר אחר-כך, בסופו של אותו חודש (יולי 1948) התרחש בתל-אביב מעשה מבייש אחר, לדעתו, שעליו הוא עמד בטורו "יום ביאליק והמדינה" (30.7.1948, 21). הכוונה היא לאזכרה שנערכה בבית ביאליק במלאות 14 שנה למותו של המשורר הלאומי.

אלתרמן סבר, שעם הקמת המדינה יינתן כבוד ראוי למשורר התחייה – והתאכזב קשות. לטקס האזכרה לא הגיע אף לא נציג אחד של הממשלה או של צה"ל. ובאמת, למה שיגיע – כתב באירוניה – הרי אילו חי ביאליק, לכל היותר הוא היה מתקבל כעוזר-למסגן בקריה...

יום לפני האזכרה נערך בתל-אביב מצעדו הראשון של צה"ל. אלתרמן כתב, שתרומתו של ביאליק לתחייה העברית שוות-ערך לעשרים מצעדים לפחות, אך את זאת לא השכילו להבין ה"קודקודים" של הימים ההם.

נגד פירוק הפלמ"ח. ביקורת הייתה לו גם על צה"ל ומהלכיו, הן בעת המלחמה והן לאחריה. כבר הוזכר לעיל הטור "על זאת". ב-1949 הוא נלחם מלחמת-מאסף נגד פירוק הפלמ"ח ואי השארתו בצה"ל כעוצבה מיוחדת. קודם לכן, בתחילת נובמבר 1948 הזמין עצמו אלתרמן לשיחה עם בן-גוריון וניסה לשכנעו שלא לפרק את מטה הפלמ"ח. בן-גוריון חשב ששכנעו שהדבר נחוץ להקמת צבא אחד ואחיד. ביומנו כתב: "נראה לי שהבין את הבעיה".¹⁶ ואולם, אלתרמן נשאר בדעתו שבן-גוריון טועה בעניין זה ובתחילת יוני 1949 כתב טור בשם "שתי שבולים וחרב" (2.6.1949, 76), שבו הביע את דעתו הנחרצת שפירוק מטה הפלמ"ח ובעקבותיו פירוק הפלמ"ח – אלה מהלכים רעים ופוגעים במדינה:

יְדַבֵּר בּוֹ מִטַּעַם אֶחָד – וְכּוֹפֵת –
כִּי עֲבָדָה לְעֵינֵינוּ נִכּוֹנָה:
נֶסֶת-וּנְכֶסֶס גָּדוֹל אֲשֶׁר קָם לְמוֹפֵת
נֶאֱרָז (מִלֵּא אוֹנִים...)
וּנְשַׁלַּח אֶרְכִּינָה!

לאחר שמנה את הישגי הפלמ"ח בשמונה שנות קיומו, הציג אלתרמן שאלה בת מילה אחת, שאותה הפנה לממשלה:

אך נאמר:
עת אחד או צרותיו של הדור
מעבר לפצול וקטוע

החובה הפשוטה היא לשאל-ולחקר
את ממשל המדינה:
מ ד ו ע?

לאחר מספר חודשים, בסתיו 1949, נרעש אלתרמן לשמוע, כי לידידו משכבר, "הפלמחניק מס' ו" אלוף יצחק שדה, לא נמצא שיבוץ בצה"ל והוא נשלח הביתה. הטור "יצחק שדה" (9.10.1949, 109) ביטא את הצער ואת הפליאה: מדוע שר הביטחון, שהצהיר ש"ישנם כוחות שאין לתת להם ללכת", לא עצר את שיחרורו? שדה לא היה היחיד. מפקדים בכירים רבים עזבו, או שלא נמצא להם שיבוץ, ואלתרמן לא הסתיר את צערו על כך:

...הם הולכים. בלאט אבל בהתמדה...
כמו נסדק בלי-הרף סכר לעינינו!
בפּרָץ יש לקום, כי עת לחרדה.
מה שנפסיד היום –
שנים לא יתקנו!

פרשת טוביאנסקי. בעניין אחר, המחזיר אותנו לתקופת מלחמת העצמאות, יצא אלתרמן בחריפות נגד עיוות-הדין הנורא בעת משפט השדה שנערך למאיר טוביאנסקי ביוני 1948. בטור "אלמנת הבוגד..." (8.7.1949, 87) הוא התייחס להוצאתו להורג של טוביאנסקי על-ידי כיתת-יורים צבאית. טוביאנסקי היה קצין צה"ל שנחשד בריגול למען הבריטים והירדנים בירושלים הנצורה, ולמאבקה של אלמנתו חיה טוביאנסקי לטהרו מכל אשמה. בהוראת ראש הממשלה דוד בן-גוריון נפתחה חקירה, שבסיומה הוברר כי ההאשמות נגד טוביאנסקי היו חסרות שחר. הוא נוקה מכל אשמה, דרגות הקצונה הוחזרו לו והוא נקבר בטקס צבאי מלא בהר הרצל.

בשירו האשים אלתרמן את הצבא, את ה"חקירה" המפוקפקת שהביאה להוצאה להורג וגם את דעת הקהל שהצדיקה את המעשה הנחפז, משום שכדברי אחד העיתונאים היה טוביאנסקי "בוגד שפל" ובאשמתו נהרגו מאות יהודים בירושלים מהפגזות של הירדנים.¹⁷

אלתרמן העלה על נס את החלטתו האמיצה של בן-גוריון, שאילץ את הצבא ואת המדינה להתנצל בפני האלמנה ובנה. אשר לאלמנה, כתב:

אז יצאה מו ל קָלָנו אשה המומה
ותכרז מלחמה...

ותְּסִימָנָה!

אם ישנו אות-תודה על שרות לאִמָּה,
אין ראוי לו יותר ממנה.

בקטע זה ניתן למצוא דמיון לשורותיו של אלתרמן בשירו "מגש הכסף": "אז מנגד יצאו/ נערה ונער/ ואט-אט יצעדו הם אל מול האִמָּה".

היחס לערביי ישראל. אלתרמן זכור לרבים כאיש "ארץ-ישראל השלמה" לאחר מלחמת ששת הימים, ובשל כך הוא נתפס כ"שונא ערבים". עיון בטורים האקטואליים שכתב בשנות החמישים מגלה דמות שונה: אדם רגיש המוחה נגד כל קיפוח ובמיוחד הוא רגיש לקיפוחם של מיעוטים, לרבות המיעוט הערבי בישראל, או ליחס לא-נאות של רשויות המדינה אל אזרחיה הערבים.

הדבר בא לידי ביטוי בכמה מהשירים הנכללים בכרך שלפנינו.

ב"טוהר המידות" (12.8.1949, 100) התייחס אלתרמן לדיווח עיתונאי מיפו: קבוצה של ערבים ישבה בבית קפה בחברת צעירה יהודיה. חיילים שהבחינו בה, התנפלו על הערבים. פרצה תגרה, הגיעו שוטרים וניסו להפריד. החיילים טענו שניסו למנוע את "חילול הגזע".

אלתרמן גינה את התקיפה ואת אלה שמסנגרים עליה, בשם המוסר וההתחשבות בחיילי צה"ל שניצחו בקרבות נגד הערבים ואפשר להבין, כביכול, מדוע התחמץ ליבם בראותם את הצעירה והערבים. הוא גם הזכיר שיהודים בחוץ-לארץ סבלו מאותן התנכלויות בדיוק.

מקרה מאותו הסוג, ואף חמור יותר, התרחש לאחר כשנתיים – גם הוא ביפו, ואלתרמן כתב עליו בטורו "הצעירה שנישאה לערבי" (28.9.1951, 262). צעירה יהודיה בת 18 בשם בינה שוברט התאסלמה ונישאה לערבי יפואי. משפחתה התנגדה לכך וחטפה אותה, בטענה שהיא לא נישאה לערבי כלל, אך היא שבה לבעלה. המשפחה לא ויתרה ודיווחה לצה"ל כי הצעירה חייבת גיוס. ואכן, צה"ל שיגר אליה צו גיוס. הצעירה התייצבה בלשכת הגיוס וטענה שהיא בהריון.

עיתוני הימים ההם הגיבו על ה"רומן", לרוב תוך עקיצות. אלתרמן החליט לכתוב על כך טור. הוא תקף בעיקר את העיתונים שעשו מטעמים מכל הפרשה. וכך כתב בבית הסיום של שירו:

בחשבי על כל אלה לנוכח אורם

של חֶפֶשׁ הדעת

והתרבות והוד-הִפְיֵט,

נדמה לי שאולי היא באמת קצת גְבוּרָה...
 על כל פנים יותר מכל כלבי הציד.

שלושה שבועות לפני כן פרסם אלתרמן טור חריף עוד יותר שנקרא "לעניין של מה-בכך" (7.9.1951, 259). שיר זה סיפר על חייל צה"ל שנתקל בנער ערבי ליד הכפר אום אל-פחם והורה לו לעצור, כדי לבדוק. הילד החל לברוח והחייל ירה בו – והרגו.

אלתרמן הביע זעזוע מהמקרה, וכתב:

אין זה קרב (לא שעת מלחמה השעה)
 אין זה ציד מסתנן שנפל ברעה,
 כי אך רצח, אמנם בצרוף התראה.

במדינות אחרות, ציין המשורר, מעשה שכזה היה גורם לטלטלה בין ראשי הצבא, וייתכן שאחד המפקדים "היה עף או חושש פן יעוף". ואצלנו? לא כלום. "עניין של מה-בכך", כפי נקרא השיר.

מאחורי הקלעים של פרסום הטור הזה התחוללה דרמה: הצנזורה הצבאית מחקה שני בתים ממנו, כפי שעשתה לרוב החומר העיתונאי שפורסם על האירוע.¹⁸ במאמר ב"מעריב" קבל העיתונאי והעורך דוד לאזר: "שני כתמים [לבנים] גדולים קישטו לתפארה את שירו האקטואלי הצורב של אלתרמן ב'דבר'". הוא הביע את הדעה שמעשה הצנזורה חמור במיוחד, משום שהיא מחקה טקסט ספרותי של "אחד מטובי משוררינו" וניסתה להכניס "צבע לבן – למה שכתוב בדם שחור על גבי לבן". אנשי העט במדינה אינם יכולים לעבור על הפסילה הזאת לסדר היום", סיכם לאזר.¹⁹

העובדה שבספטמבר 1951 פרסם אלתרמן במסגרת "הטור השביעי" רק שני טורים, ושניהם עסקו ביחס לערבים בישראל, אומרת כמדומה דרשני. ולא היו אלה ההתייחסויות היחידות של אלתרמן למיעוט הערבי בישראל בתקופה הנדונה. בקיץ 1950 פורסם הטור "צרכי בטחון" (14.7.1950, 137), שבו סיפר המשורר בדרכו המיוחדת על לכידה וגירוש של "מסתננים" – ביניהם נשים שהופרדו מילדיהן וילדים שהופרדו מאימותיהם - מהכפרים הערבים אבו-גוש ועין ראפה הסמוכים לירושלים:

דבר הממשל
 תקיף בלי חת:

"צרכי בטחון הם!" – ותם הַכּוֹחַ.
נעקרו הנשים מן הטף בקת,
ועכשו המצב כבר יותר בטוח.

לפי דיווח בעיתון נתפסו 105 "נשים, ילדים, זקנים מופלגים וגברים, ביניהם עיוורים וחולים והובלו לכיוון בלתי ידוע".²⁰ מאוחר יותר הוברר כי אנשי הקבוצה הועברו לממלכת ירדן.
אלתרמן כתב באירוניה כי ישראל הצעירה מצטיינת בגישה איתנה:

אין רכרוך ורפיון, ידידי התמים.
איך למדנו את זאת
בשנתיים ימים!

הוא גם הזכיר, שרק לפני שנים אחדות, גם אנו זייפנו דרכונים והיינו "מסתננים בעצמנו".

השיר הנודע ביותר בקורפוס זה, שעורר בשעתו הד רב, נקרא "הנזיפה בתופיק טובי" (18.11.1949, 123). טובי היה ערבי ישראלי, איש מק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית) וממשיכה רק"ח וחד"ש וחבר הכנסות 1 עד 12. בסתיו 1949 הוא עורר עליו את זעם רוב חברי הכנסת בהעלותו את נושא פעילות צה"ל בכפרי הגליל בחיפושיו אחר מסתננים. טובי טען, כי לא אחת קרה שגורשו מהכפרים אזרחים ישראליים שנחשדו כמסתננים.

כמעט כל חברי הכנסת יצאו נגדו בחריפות, ושר הביטחון דוד בן-גוריון אמר, כי דברי טובי הם "השמצת מדינת ישראל עמה וצבאה... למיעוט הערבי יש זכות לבקר... אבל יש להבחין בין חופש [ביטוי] לבין הפקרות"²¹. חברי כנסת אחרים הביעו את הדעה שטובי יושב בכנסת רק בזכות העם, המדינה וצה"ל שהשיגו עצמאות.

אלתרמן לא התרשם מפרץ הפטריוטיות הזה ויצא בשירו להגנת תופיק טובי. מילותיו היו חד-משמעיות:

... תופיק טובי הוא חבר הכנסת
הוא קומוניסט ערבי, בבית הנבחרים.
יושב הנו בזכות מלאה ולא בחסד...
כבר עת אולי לזכור זאת, חברים.

ואין הוא חב בזה כל חוב על גִּדְל נפש.

ישיבתו היא חק.
 היא צו.
 היא אל"ף-ב"ת.
 לא! אין הפרלמנט צריך ביד מונפת
 לזרוק לו מדי פעם את הגט.

בהמשך הטור הציע אלתרמן לח"כים לא לשכוח, שטובי, ככל צירי הבית, יושב בו "בתוקף המשטר" ואין צורך "כל יומים" על זו הפריבלגיה להגיש לו שטר". יתר על כן, הוא בהחלט מילא את תפקידו בהעלותו את נושא סריקות צה"ל בכפרי הגליל, ו"אם קומוניסט ערבי דרש זאת, אין זה טעם" במחי אחד ל ק ר ע את המשאלה!"

תופיק טובי האריך ימים – הוא נולד ב-1922 ונפטר ב-2011. שנתיים לפני מותו פגש בו איש תקשורת ידוע באירוע חברתי בחיפה. הוא הציג עצמו כך: שמי תופיק טובי, הייתי חבר כנסת ואלתרמן כתב עלי שיר...²²

ביקורת הממשל. אלתרמן עקב אחר צמיחתם של הממשל והמינהל במדינת ישראל הצעירה ולא תמיד שבע נחת מהם. הוא גילה בהם וכחנות יתרה, בירוקרטיה ושאר חוליים המציינים משטרים ותיקים. בכמה מטוריו משנותיה הראשונות המדינה הפנה אצבע מאשימה כלפי זוטרים ובכירים, ועד לראש הממשלה הגיע.

בקיץ 1949 היה מצב הבריאות בארץ בכל רע. מאות אלפי העולים החדשים סבלו קשות מחוסר מקומות אישפוז, ובעיקר היה קשה מצב הילדים. הנושא הגיע לדיון בכנסת, ולו הקדיש אלתרמן את טורו "הצבעה ומדיצינה" (10.6.1949, 79). המשורר קבל על כך, שמשרד הבריאות התנגד לדיון והוא נכפה עליו על-ידי ח"כים מהאופוזיציה. בהגיע הצבעה, התלכדה הקואליציה – בראשות מפא"י והדתיים – והצביעה נגד חקירת הנושא. אלתרמן כתב במרירות, ש"לו היה המשרד בידיו של הצד התוקפהו בלי-סגת" / יתכן והיה צד-הנגד בעד, / והבעד, כמובן, היה נגד..."
 את דעתו על חברי הכנסת הביע בבית האחרון של השיר:

ואומר אתה כך: ל י ל ד י ם החולים
 יִמְצָא האשפוז! ב מ ש פ ט, לא בחסד,
 אבל מי פה ידאג לחולים הגדולים
 שְשָׁכְנוּ בינתיים בכנסת?

הוויכוחים ולעתים אף הסערות בכנסת (הראשונה, להזכיר) מצאו את ביטויים מדי פעם ב"טור השביעי". כך היה כאשר נדונו חוקי-חירום חדשים ("חֻקַת הַחֵרוֹם", 15.7.1949, 89). שוב התנגחו קואליציה ואופוזיציה, ואף שאלתרמן תמך כנראה בעמדת הקואליציה, בשל מצבה הביטחוני הקשה של המדינה, הוא לא הסתיר את חששותיו ש"חוקת החירום" המוצעת קשוחה מדי ועלולה להקים חומה בין הממשלה והעם.

לא חלפו אלא שבועות מעטים ובכנסת הייתה התפוצצות פוליטית ממש. תנועת החרות הגישה שאילתה שביקשה הסבר, מדוע לא הוכן נשק מספיק לפני מלחמת העצמאות. בן-גוריון הזועם קרא: "את השאלה הזו אני מפנה לעבר האופוזיציה על שני חלקיה". בהמשך דבריו אמר, כי רק שליחי מפלגה אחת, זו שהוא עומד בראשה (מפא"י) עמדו בפרץ, בעוד שאלה הנמנים עתה על מפלגות האופוזיציה לא עשו אז דבר.²³

הדברים עוררו סערה גדולה הן באופוזיציה מימין ("חרות") והן משמאל (מפ"ם). אנשי השמאל תקפו את בן-גוריון, על שהוא כורך אותם, שיחד אתו פעלו להקמת המדינה במסגרת ה"הגנה", עם ה"ימין". ישראל גלילי, מי שהיה הרמ"א (ראש המפקדה הארצית של ה"הגנה") האחרון, כינה את דברי בן-גוריון "בגידה בחברים" והביע תמיהה וזעם על שכרך את המחנה החלוצי הלוחם "עם אנשי הטרור ביישוב" (אצ"ל ולח"י). "עד היכן יכולה להגיע משטמה מפלגתית?" שאל.²⁴

אלתרמן הקדיש לסערה הזאת את טורו "הרעם בכנסת" (5.8.1949, 98), שבו תיאר את המאורע כרעידת אדמה, שלאחריה אנשים קמים, בודקים את אבריהם ושמחים לגלות שנשארו בחיים.

במקרה זה, ציין, הוא מבין את בן-גוריון. לא כל-כך בגלל דבריו, אלא בשל ההתקפות המרות עליו, כל העת. וכדבריו:

זה נצבר-ונדחס כסיוט-בהקיץ –
 בנאומים,
 בסגנון,
 בהוי ---
 ויצין נא שיש בזה לאופוזיצ-
 יה עוד חלק נכבד למדי.

ובהמשך, דברים מפורשים עוד יותר:

כן, אם ראש-ממשלה

ברוחו לא ימשל,
 כשלונו מחייב מענה.
 אבל מי שמרגיש את עצמו חף מכל –
 נא יזרוק בו דלתים כסנה.

(משה סנה – מראשי מפ"ם אז. בעבר רמ"א ה"הגנה" שהתפטר, בשל חילוקי-דעות עם בן-גוריון)

בסיפא של השיר, ומבלי להתייחס לדברים שנאמרו, הביע אלתרמן את חששותיו מהידרדרות הוויכוח בכנסת. הוא קיווה שיימצא צדיק כלשהו, שיקרא לכל משתתפי הוויכוח האלים הזה: "דיבוק, צא!"
 בחוגי השמאל כעסו על אלתרמן בשל פרסום השיר ודוגמה לכך אפשר למצוא ברשימה שכתב ידידו הוותיק יצחק שדה, שהביע פליאה על כתיבתו של נתן א., שלדעתו "לא היטיב בצרפו את השוט שלו אל האגרוף שהורד בכנסת".²⁵

לא תמיד יצא כעסו של אלתרמן על מה שהיה בכנסת. לעיתים הוא התבטא בחריפות נגד מה שחָסַר בה. כך היה במאי 1950, כשנודע לו כי בעת הדיון על תקציב המדינה במליאה נכחו באולם רק 13 מתוך 120 חברי הכנסת. בטורו "גרעון של ממש", (26.5.1950, 147) כתב, כי נכון שהכנסת ריבונית והיא המחליטה על דרכיה, אך בכל זאת:

... אם יש בה מאה ועשרים
 שליחי-עם נבחרים כשורה,
 ומאה-ושבעה מתוכם חסרים –
 זוהי כבר חסירות גמורה.

הצירוף הזה, "חסירות גמורה" היה בעת ההיא על כל לשון.

את הבירוקרטיה הישראלית, שכבר אז הייתה במיטבה, הלקה אלתרמן בשוטים ועקרבים, ולפעמים בלעג. כך עשה בטור "כוחו של מתושלח" (22.10.1950, 200) שהוקדש להקמת "ועדה למלחמה בבירוקרטיה", לאחר שוועדות קודמות לא הצליחו לצמצם את כוחה של רעה-חולה זו.

אלתרמן גייס את מתושלח הקדמוני כדי להסביר שפעם היה לאנשים בני 800 או 900 שנה, זמן לרוב, והם יכלו להרשות לעצמם להמתין במשרד ממשלתי 60-70 שנה עד לקבלת פתק או אישור. לא כן כיום –

... כעת בחששות כבדים
 האיש במסדרון ממתין. פחדיו טומן הוא.
 אך מה נסתיר? קצבם של אלו משרדים
 פשוט אינו מתאים לאריכות ימינו.

שונה הזמן... האיש במין מבט חודר
 לחתימה-על-טֶפֶס מחכה מתוח
 ואחרי שנה-שנתיים, לא יותר,
 הוא כבר מראה אותות של קֶצֶר-רוח...

מפאת אורכה של הרשימה לא ניתן להביא טורים נוספים שבהם ביקר המשורר
 משרדי ממשלה, את הקרן הקיימת ומוסדות נוספים. נסתפק בדוגמה אחת בלבד
 הנוגעת למחדל ציבורי בעקבות אסון שקרה ביפו באביב 1950.
 החורף הקשה באותה שנה, לרבות ירידת שלג כבד בכל חלקי הארץ, גרם לערעור
 מבנים, בעיקר בתים עתיקים וישנים. ב-16 באפריל 1950 התמוטט בניין מגורים
 ביפו, שבו התגוררו 21 משפחות עולים, ולמעלה מ-80 אנשים, נשים וילדים רבים
 נקברו תחת עיי המפולת. צוותי חילוץ, מתוגברים על-ידי כוח של חיל ההנדסה של
 צה"ל, פינו את ההריסות, חילצו ניצולים ופינו גופות רבות. למחרת הועבר הטיפול
 בהמשך החילוץ לעיריית תל-אביב, אך עד שצוותים מטעמה הגיעו – חלף זמן יקר.
 אלתרמן היה נרעש מהטיפול הכושל בחילוץ הנפגעים ועדות לכך יכול לשמש הטור
 "המפולת" (19.4.1950, 137), ולא פחות מכך מועד עיתויו: לא ביום שישי, כרגיל,
 אלא ביום רביעי, ולא במקום הקבוע בעמוד ב', אלא בעמוד הראשון!

המשורר כתב מדם לבו ממש:

לא מלים –
 גחלים המאָרַע חוֹתָה!
 אך תִּגְדְּנָה מלים אחדות למזכרת:
 לו הבית נפל על ממשל וּמְטָה,
 על מוסדות ושרים
 על ראשנו הַמְטָה,
 היו היומים עוברים אחרת!

בהמשך כתב אלתרמן כי אילולא היה מתרחש המקרה לא ביפו אלא במקום
 ממקומות היישוב הוותיק, מותר להניח כי עבודות ההצלה היו מתנהלות אחרת.

בהקשר זה תקף אלתרמן גם את קול ישראל, שבמהדורות החדשות שלו הופיעה הידיעה על המפולת ביפו לא בראש אלא לאחר ידיעות אחרות על הנעשה בארץ ובעולם.

אנו רואים, אפוא, שאלתרמן נטל לעצמו את תפקיד המוחה והמבקר והרבה בטוריו להצביע על פגמים ומומים בהתנהלות הממשלתית והציבורית. עקב מרחק הזמן נשכחו מרבית הטורים האלה וראוי להזכירם כדי להעמיד את דמותו של המשורר במקומה היאות.

ביקורת פוליטית-מפלגתית

נתן אלתרמן נחשב בתקופה בה אנו עוסקים לאיש מפא"י, או לפחות לתומך בה. זאת הסיקו בני הזמן מדברים שכתב ומהצטרפותו בקיץ 1951 לכרוז של 23 סופרים, משוררים, אמנים ואנשי-רוח, שקראו להצביע למפא"י בבחירות לכנסת השנייה (30 ביולי 1951). בין החותמים, לצידו, היו הסופרים והמשוררים יהודה בורלא, אשר ברש, יעקב הורוביץ, עזרא זוסמן, מרדכי טביב ויעקב פיכמן; השחקנים אהרן מסקין, צבי פרידלנד ויוסף ידין; הציירים נחום גוטמן וחיים גליקסברג; והפרופסורים א"ל סוקניק, משה שוובה וגרשום שלום.²⁶

אך כרגיל אצל אלתרמן, בפועל היו הדברים מורכבים יותר, וכתיבתו הפובליציסטית-מחורזת בשנים 1948-1952 כללה טורים בהם הצליף בימין, בשמאל, בדתיים, וגם במפא"י. בד-בבד קרא לאיחוד מחנה הפועלים (מפא"י – מפ"ם) בעת ששתי המפלגות התנגחו ביניהן בחריפות רבה.

התקפות על הימין. מפלגות "חרות", הציונים הכלליים וכן הסקטור הפרטי במשק – זכו לנחת זרועו ללא רחם. כל אחד מגופים אלה, וכולם יחד, היו לתפיסתו גורמים המזיקים למדינה.

את תנועת החירות תקף מספר פעמים. יותר מזה: הוא שם אותה ללעג. ביוני 1949, בעקבות נאום של שר החוץ משה שרת על מעמדה של ישראל בעולם, האשים מנהיג "חרות", מנחם בגין, את הממשלה בחובבנות, באזלת יד ובטיפוח אשליות ודרש את התפטרותה המיידית.²⁷

בטור "הודעת פיטורין" (17.6.1949, 81) תיאר אלתרמן את "תדהמתו" של שר החוץ, שמיד לאחר סיום סקירתו בכנסת נדרש להתפטר יחד עם כל הממשלה. המשורר האשים את עצמו, באי-הבנת התביעה של "חרות":

זה מוזר... אך הרשם שלנו היה
קצת אחר... ואפלו אחר עד מאד...
ואפלו אחר בהחלט... ראָיָה
שאצלנו חסר איזה קפיץ בקדקד.

בשורות הסיום של השיר כלל אתרמן, אמן הלשון, חידוד שלא החמיא לבגין:

ונשאר רק לתהות איך קלע זה האיש
- בתבעו "התפטרו!" - אל מהות המצב...
וכיצד הוא ידע שפִּלְנוּ נרגיש
כמה התִּפְטְרוּטיות יש בדבריו.

בטור אחר, "עניין הר סיני" (9.3.1951, 220) התייחס אתרמן לפניית תנועת החרות לשר החוץ משה שרת, להכליל את הר סיני שבתחום מצרים ברשימת המקומות הקדושים לעם היהודי, כדי להבטיח גישה ישירה להר. שר החוץ השיב שתשובתו לפנייה היא שלילית.

אתרמן הצטרף לשרת וכתב באירוניה, ש"כל מקומות קדושים על גליון ערכנו / וראה: את התביעה להר סיני שכחנו!" ורק מי שהוא מלא "להט לאומי" (כשהכוונה כמובן לאנשי "חרות") לא שוכח דברים מעין אלה. בהמשך הטור הוא ציין, שלפי שעה יש נושאים אחרים חשובים יותר, כגון לחרוש ולקצור, "וסעיף ההר אולי עוד לדיון יגיע", ובבוא הזמן ייתכן שישראל תתבע גישה להר סיני, "בשביל העם ולא לצַרְךָ היציע" (במשמעות יציע העיתונאים והאורחים בכנסת).

מפלגה נוספת שזכתה לנחת זרועו הפובליציסטית-המחורזת של אתרמן הייתה מפלגת הציונים הכלליים. בראשית ימי המדינה זו הייתה מפלגה קטנה למדי, בת 7 מנדטים, אך בשנים 1950-1951 היא זכתה להישגים ניכרים הן בבחירות המוניציפאליות והן בבחירות לכנסת השנייה (20 מנדטים, השנייה לאחר מפא"י). בטור "הכיכר בליל בחירות" (10.11.1950, 188) סיפר המשורר בחיל וברעדה על סיורו בכיכר העיר ערב הבחירות לעיריית תל-אביב. אתרמן השתמש בביטויים תנ"כיים כמו "מה נורא המקום הזה" ו"אפול על פני", כדי לתאר את המהומה הפוליטית שיצרו ח' (האות של תנועת החרות) וצ' (האות של הציונים הכלליים). על "חירות" כתב:

ואראה קול חרות: קול חותך ויהיר

או חסוד ופתלתל וצנוע...
 הסוטר כמו שוט על לחיה של העיר
 כי נְתָנָה לו הרשות לשבוע!

ועל הציונים הכלליים, הבורגנים, המתיימרים להחליף את השלטון:

קול לבוש מחלצות, מְגִנְדָר כְּבָרָאִי,
 כחושב ברצינות (התמונה הנלעגת!)
 להחליף את מחנה העובדים העברי,
 לעמד במקומו אל ההגה!

אך הדבר – בכך היה אלתרמן משוכנע - לא יקום ולא יהיה, כי מחנה העובדים על שתי מפלגותיו – מפא"י (א') ומפ"ם (מ') יביס את יריביו, ותל-אביב תעדיף על פני "טחינת המים" הימנית את פרי, אשכול ושדה (אליעזר פרי ולוי אשכול ממפא"י; יצחק שדה מועמד מפ"ם).

שלושה ימים לאחר פרסום השיר נערכו הבחירות והימין, בוודאי למגינת לבו של אלתרמן, זכה להישגים גדולים, בעיקר בתל-אביב. אלתרמן נאלץ להודות שהציונים הכלליים הם "הכוח השני במדינה" (17.11.1950, 190), אך לא חזר בו מקביעותיו הקודמות וחזה חזות קודרת למדינה שתנוהל על-ידי תנועה הקוראת להתפרקות מערכים ולחיי נהנתנות.

כוחם של הציונים הכלליים, כתב, הוא –

...לח קדמון, כימי ארץ וים
 ועקר משענתו –
 יצר לב האדם.

יצר-לב, המשחר (גם בלי כתב-הרשאה)
 למקצת פריקת-על וחיי שעה.

ואומרים כי את דרך-כל-איש מנסה
 לכון מימי-קדם
 הלח הזה.

אבל רק באמה שעקור מגנה
 הוא עולה לכון
 את דרכי המדינה.

יחס לא אוהד היה לאלתרמן גם כלפי הסקטור הפרטי, והוא העדיף על פניו, פעם אחר פעם, את הסקטור הציבורי (הממשלה, ההסתדרות, ההתיישבות העובדת) ועשה זאת בטורים כגון "שבחי הסקטור הפרטי, או: כולנו חלוצים", 11.8.1950, (165), "העגבניה בערבה", 9.1.1951, (204) ועוד. באביב 1951, כשפורסם כי בקיבוץ בארי שבנגב, צמח סלק-מספוא ענק במשקל של 21.5 ק"ג, הציע אלתרמן למפלגת ימין מסוימת (בטורו "למול הענק", 26.4.1951, (233), לגנות את התופעה, המוכיחה "מי מוצץ ומְכַלָּה את לְשֵׁד המדינה".

התקפות כלפי שמאל. את מפ"ם תקף אלתרמן לא בשל חלוציותה, אלא יותר בשל ישיבתה באופוזיציה ודבקותה היתרה בברית המועצות. בטור "האולטימטום" (155, 22.6.1950) לגלג המשורר על מפ"ם, שהגישה לראש הממשלה בן-גוריון אולטימטום: שיפסיק לתקוף אותה בכנסת. ועוד לגלוג, הפעם על איש מפ"ם המוחה נגד "מלווה השעבוד" (12.1.1951, (207). בטור זה חשף המפ"מניק את תסכוליו: הוא נגד ארצות הברית, נגד ה"שעבוד לדולר", אך מה לעשות והציוד הכבד והמכונות החקלאיות הטובות ביותר מגיעות מאמריקה? וככל שישראל מתפתחת היא זקוקה להון האמריקאי, השנוא כל-כך...

ובאותו עניין ממש: בטור "מהדי השבוע" (23.2.1951, (216) התייחס אלתרמן לנאומיהם בכנסת של משה סנה (מפ"ם) ותופיק טובי (מק"י), שהאשימו את הממשלה שהיא משועבדת להון האמריקאי המונופוליסטי ולוול-סטריט, ואילו מפלגותיהם נאמנות לחופש.

אלתרמן ביטל את הדברים והדגיש, כי יש מי שעושה ויש מי שמדבר ומבקר, ובבוא הזמן תתגלה העשייה הגדולה, של ה"משועבדים" כביכול.

בטור מוקדם יותר, "משמעותה של קוניוקטורה" (18.3.1949, (56), התייחס המשורר לטענת מפ"ם לאחר הבחירות לוועידה השביעית של ההסתדרות, כי ה"קוניוקטורה שיחקה למפא"י". קוניוקטורה, למי שאינו יודע, הוא צירוף מקרים וגורמים. האם זה באמת כך? – תהה אלתרמן, או שאולי –

... היינו נוטים, למשל, להחליט
 כי עזר למפא"י ולחזוק משקלה
 במקצת גם נצחון התכנית המדינית,
 שהיתה במקרה של ה...

וחרף יריבותו הלא-מוסתרת עם מפ"ם, הוא קרא יותר מפעם אחת להקים "ממשלת פועלים" (מפא"י-מפ"ם), ולא הסתיר את דעתו שממשלת פועלים יכלה לקום זה מכבר, אילו הרוב במפ"ם היה פחות דוגמטי, והיה נענה למיעוט, אנשי "לאחדות העבודה", שביקשו להקים ברית עם מפא"י, ונידחו ("מלחמתה של לאחדות העבודה", 5.10.1951, עמ' 264).

לתחום זה שייך גם הטור "מדוע אסור לשאול על סופרים יהודים ברוסיה?" (28.12.1951, 281). זוהי מחאתו הפרטית של אלתרמן נגד סופרי השמאל, שהתנגדו להצעה שהועלתה בוועידת אגודת הסופרים להביע כאב וכעס על היעלמם של סופרי יידיש ועברית בברית המועצות (עוד בטרם נודע כי נרצחו על-ידי המשטר הסובייטי).

תמה המשורר:

אנשים צללו כמו אבן לבאר.
נעלמו, אמנם לא ב"משטר הקים".
יש אומרים שחיים הם ויש הסובר
שחטאו ונספו במשפט העם.
אך לא זה המפלא. המפלא הוא חבֵר:
מדוע
אסור פה
לשאל
אִים?

וגם נגד מפא"י. גם לעבר מפלגתו כביכול, מפא"י, שיגר המשורר חיצים חדים, כשהגיע הדבר, לדעתו, לה או למנהיגיה. כך עשה, כשנודע לו כי ביישוב העולים סרפנד אל-חרב, הסמוך לנס ציונה, פרצה תגרה גדולה שמאחוריה עמד סניף מפא"י המקומי, שחבריו הובסו בבחירות לוועד היישוב על-ידי אנשי מפ"ם. רק התערבות המשטרה ציננה את הרוחות. בטור "ההסברה נמשכת", 9.6.1950, 150) הוא קרא למרכז מפא"י לסלק משורות המפלגה אנשים מסוג אלה שחוללו את המהומה והפעילו אלימות בסרפנד אל-חרב.

תקיף וחרף פי כמה היה הטור "היכן החבלה?" (30.11.1951, 276), שנכתב בפרוזה. במקרה זה התייצב אלתרמן לצידם של הימאים, שהכריזו על שביתה כללית בצי הסוחר, נגד דעתם של הסתדרות העובדים, מפא"י וממשלת ישראל. מפ"ם ומק"י תמכו בשובתים, ואילו מפא"י שללה את דרכם. אלתרמן, לאחר שלמד את פרטי הסיכסוך, תמך בכל לבו בשובתים. הוא אף ניסה לפשר ויזם פגישה בין בן-גוריון

לנציג השובתים, אלא שבן-גוריון סירב לראותו. לא השפיעו עליו גם דבריו של בן-גוריון בכנסת: "לא היתה ואינה קיימת כל שביתה. נעשה ניסיון חבלה על-ידי אויבי המדינה... הפקרות של כוח לא תשלוט במדינה"²⁸. טורו "היכן החבלה?" היה מעין תשובה לדבריו של בן-גוריון. אלתרמן מנה שבע נקודות, שבהן ניסה להוכיח שלא הייתה כל כוונת חבלה במעשי השובתים, והשיטות שבהן נקטו המדינה וההסתדרות נגד השובתים – לרבות גיוסם לצה"ל! – הן לא נאותות. הוא סיים במילים נוקבות: "תתעורר ותצא-נא מפי העם הקריאה אל קברניטיו ליתר מתינות וצלילות דעת".

בסיכום פרק זה מתגלה אלתרמן כאיש פוליטי, המקורב בהחלט למפא"י, וחרף זאת, אינו הולך בתלם בכל מקרה. לבו היה יותר בשמאל מאשר בימין, כפי שהיו רוב אזרחי ישראל בעת ההיא. די להזכיר, שבבחירות לכנסת הראשונה היו למפא"י ולמפ"ם 66 מנדטים, ואילו הימין ריכז לא יותר מ-26 מנדטים (14 "חרות", 7 ציונים כלליים ו-5 פרוגרסיבים, אם כי אלה נחשבו יותר למרכז). אלתרמן היה אדם ביקורתי, אך דומה שהוא זכור יותר בשל טוריו ה"הרואיים" בתקופת המאבק להקמת המדינה ובמלחמת העצמאות. הוא לא היסס להצליף כלפי ימין וכלפי שמאל, ואף כלפי מפא"י, המפלגה שהיה קרוב אליה. עיוות דרכה של המדינה הצעירה, לפי תפיסתו, ומאבקן הפוליטי של מפלגות האופוזיציה הביאו להתקפות עליהן, והוא לא התחשב לא במעמדו של המבוקר ולא בעמדתו הפוליטית, אף אם הוא נמנה עם מפלגת השלטון.

שישה טורי תקשורת

שישה מהטורים בתקופה האמורה מוקדשים לתופעות שונות באמצעי התקשורת – עיתונות ורדיו. המשורר, כדרכו, העריך את כוחם ועם זאת לא חס עליהם בבואו לבקדם. לעתים היו אלה דברים ברומו של עולם ולא אחת גם נושאים שאינם עומדים בראש סדר היום הציבורי, כגון ההיגוי של קרייני קול ישראל.

בטור "מתפקידי העיתונות" (29.4.1949, 70) העלה אלתרמן על נס, כביכול, את העיתונים, שהם יודעי-כל, ואף בשעה שאין ביסוס לדבריהם, עדיין מאמינים להם הקוראים. הוא הביא דוגמה משר החוץ משה שרת, שנשאל על נסיעתו הקרובה לטורקיה, והודה כי קרא עליה בעיתון...

הצלפה קלה הצליף המשורר בעיתונים המפלגתיים ולא פחות מכך – בקוראיהם:

ואשר לאנשי מפלגה אדוקים
 עתונם בשבילם הוא כִּי־צְמוּקִים.
 יש ותוהה קצת גם איש המִפְלָגָת
 בענֵן מסוים אם בעד הוא או נגד –
 לא ברור לו עוד מה עמדתו בַּנְדוּן...
 אך מיד זה נודע לו מתוך העתון.

ואם יגיע, חלילה, סוף העולם, "הבורא רק יספיק להציץ לרטן: / - מה חבל... זה נודע לי מתוך העתון"...

פעמיים תוך כחצי שנה יצא אלטרמן נגד ההיגוי המשובש של קרייני החדשות, שבעקבותיהם פשתה הגיה מעוותת של מונחים ושמות זרים גם בקרב הציבור הרחב ואנשי שם. בטור "הרי החדשות" (1.9.1950, 174) הצליף אלטרמן בכל המתייפפים הללו, מעוותי השפה, וכינה את התנהגותם במילה אחת: סנוביזם. בטור "חיקוי ההיגוי" (13.4.1951, 229) התייחס המשורר בעיקר לקרייני החדשות המשתדלים להיות יותר צרפתיים מבני צרפת ויותר אנגלים או אמריקאים מבני מדינות אלה. ההיגוי שלהם – כל פעם שהם מביאים שם לועזי – פשוט מזעזע, ואלטרמן לא חס בדוגמאות: ז'וחז – הוא ז'ורז' בצרפתית; הנשיא צ'ומן הוא הנשיא טרומן והגנרל מֶק-אֶרְתוֹר נהגה בקול ישראל בצורה הבאה: מקאֶהְתָּה. בשורת-המחץ שסיימה את הטור הביא אלטרמן את צורת ההיגוי, של עיר אמריקאית ידועה, כפי שהושמעה בחדשות קול ישראל - ניו-יורק...

אל העיתונות הישראלית בא אלטרמן בטענה כי הפכה לכללית, מערבית מדי ונוטה לקל ולקלוקל. בטור "עיתונים ופליאות", (2.11.1951, 269) הוא העלה את השאלה: מה חסר בעיתונות הישראלית? תשובתו: אין בה כמעט מידע על בניין הארץ, שהרי "...מפי עתונינו, אחי, מי יכול / לקבל אינפורמציה כזאת בימי-חל?" מכאן אפשר ללמוד, אולי, שבעיתוני סוף השבוע היה לדעתו יותר מידע "חיובי". במקום המידע החשוב לו, תופסות את העמוד הראשון ידיעות על גניבות ועל ביקוריהם של שחקני קולנוע נודעים בארץ.

ביקורת מסוג אחר הייתה לו כלפי הצנזורה. בטור "צנזורה פוליטית או סתומות וחתומות" (25.1.1952, 290), הוא הזכיר לעצמו ולקוראים שבישראל של תחילת 1952 עדיין קיימת צנזורה פוליטית והתייחס להחלטה שקיבלה ועדת החוץ והביטחון של

הכנסת שלא לפרסם את תוצאות ההצבעה בוועדה בנושא השילומים מגרמניה. האיסור בוטל בעקבות לחץ של סיעות האופוזיציה, ואלתרמן – המקורב למפא"י – הצטרף אליהן. בסיפא של שירו הוא כתב:

טעמי בטחון הם מחוץ לנכות,
אבל אם הם חורגים מגבולם הנכון,
אין לשקט ולהשאיר להם פתח פתוח,
יש לחסם אותם
מטעמי בטחון.

ראוי לסיים פרק זה, של התייחסות המשורר לאמצעי התקשורת של זמנו, בטור מיוחד, שאפשר לראותו כשי לעיתונו "דבר", לעיתונאים ולקוראים – שיר שכולו מורה-דרך לעבודתו של העיתונאי הטוב באמצע המאה העשרים. הטור "למד מן העתון" (2.6.1950, 148) נכתב לרגל חג חצי-היובל של העיתון "דבר"²⁹ והוא נפתח במילים: "ענינים אחדים, / חשובים מאד, / מדרכי העתון / כדאי ללמד". לאחר מכן הוא המשיך להרביץ את תורת העיתונאות נוסח אלתרמן:

אָלף: כָּל יוֹם לְצֵאת לְאוֹר –
וְלֵהוֹיֹת מְסֻדָּר וּמְעֻמָּד.
לְהוֹפִיעַ תְּמִיד בְּטַפְסִים אֵין-סִפּוֹר
אֶךְ תְּמִיד וּבְכֹל
לֵהוֹיֹת אֶחָד.

בֵּית: לְשֹׁמֵר רִגְלֶךָ מְשִׁיאוֹת הַדְּפוּס.
אֶךְ לְדַעַת כִּי אֵין מְשִׁיאוֹת מִפְּלֹט.
גִּימָל: כֵּן... עַל הַנְּיָר לְפַעֲמִים לְחוּס...
כִּי רַבּוֹת הַחֻקִּמוֹת וְהַנְּיָר מְעֻט...

והעיקר, הנחיה לעיתונאי שהייתה נכונה ב-1950 ולא פגה חשיבותה מאז, בבחינת: עיתונאים היזהרו בדבריכם:

מִדְרָכֵי הָעֵתוֹן הַיּוֹמִי זֹאת לְמַד:
כֹּל חַיִּיךְ הֵם יוֹם יְחִידִי וְאֶחָד.
אֶךְ בַּיּוֹם הָאֶחָד, הַלְּזָה, עֲדֵי עָרֵב,
אֶתְהָ שׁוֹפֵר
וְאֶתְהָ הַחֻרֵב.

ניו-יורק וניו-פומבדיתא

שישה מטוריו הקדיש אלתרמן בתקופה הנדונה ליחסי ישראל הצעירה והתפוצות, וליתר דיוק ליחסי ישראל עם יהדות ארצות הברית. עמדתו, בכל אחד מהשירים ובכולם יחד הייתה, שלאחר הקמת מדינת ישראל, אין עוד מקום לחיים יהודיים בגולה, אפילו תהיה זו גולה עשירה שחייה שלוים. בטור הראשון שעסק בנושא, "לאור המגבית" (21.10.1949, 114), התרכז המשורר במגבית היהודית המאוחדת ותהה, אם לאחר קום המדינה יש עוד צורך להמשיך ב"שנור" המקובל. וכדבריו:

...ראויה המדינה שם לצבור את הכסף
 בפחות יגיעה וקדוּת-של-סְלוֹן,
 בפחות תחננונים, הגרלות, בְּרִכּוֹת-נשף
 בקצור – איך לומר? –
 בפחות בזיון.

...ושמח אתה שמצליח האֶסֶף
 ולפקחות מתרימנו תְּשִׁישׁ ותתמה,
 אך עם רגש הגיל מתעורר בך כֶּסֶף
 את פניך לרגע לְכַבֵּשׁ מְקַלְמָה.

לנושא המגבית חזר אלתרמן בקיץ 1950, בטורו "החמור העיף" (16.6.1950, 153). במרכזו עמד חמור, שעל אוכפו עלה – כמסופר בעיתונות - אורח בארץ, השחקן היהודי-אמריקאי אדי קנטור, אך החמור סירב לזוז. חמור זה היה בבחינת משל: האורחים המגיעים מארצות הברית בשליחות המגבית טופחים לחמורים הישראליים על גבם בנוסח של "דוד טוב" ומבטיחים להם להמשיך ולאסוף בשבילם כסף בגולה.

החמור האמור קיבל אצל אלתרמן ציון לשבח, בשם כל הישראלים:

האורחים הם תכופים.
 אין לקבל ולרְטֹן
 על רְגִשֵׁם המְבַע וּמְצָהָר.
 אבל זה החמור האמיץ הקֶטָן
 הוא גם הוא בְּטֵא רגש לא זר.

משמע, אנחנו החמורים הישראליים חושבים בדיוק כמו אותו חמור סרבן. שישה שבועות לאחר מכן, בשלהי יולי 1950, נדרש אלטרמן פעם נוספת לקשר המורכב הזה שבין ישראל ליהדות אמריקה ("ניו-פומבדיתא", 28.7.1950, 161). פומבדיתא, להזכיר, הייתה עיר בבבל, שבה התפתח מרכז רוחני ותורני גדול לאחר חורבן ירושלים, במאות הראשונות לספירה. יהודי אמריקה – כתב אלטרמן בקיץ 1950 - רואים עצמם כמרכז שני לאומה, לצד ישראל, וניו-יורק היא ניו-פומבדיתא. הוא לא שלל לגמרי את הרעיון, אולם הביע דעתו שהרעיון אינו כה אידיאי כפי שהוא נראה ונשמע, אלא –

הוא חותר בְּעֵקֶר לַפְּרֵשׁ וּלְגִלוּת
למה אין צריכים
לעלות.

עמדה נחרצת בדבר מקומם הנכון של יהודי העולם המערבי – לא בארצותיהם אלא במדינת ישראל, אליה הם צריכים לעלות, השמיע אלטרמן בשירו "סברה מְפֹרָקֶת" (171, 25.8.1950). הטור נכתב בעקבות דבריו של יעקב בלאושטיין, ראש הוועד היהודי האמריקאי, בארוחת צהריים שערך לכבודו בירושלים ראש הממשלה דוד בן-גוריון. "יהדות אמריקה אינה גלות ואין לעשות שום צעד שיפגע בשלמות הציבור היהודי ומוסדותיו באמריקה", הכריז בלאושטיין.³⁰ בן-גוריון ענה לו, שלדעתו לא כל יהודי ארצות הברית חושבים כמוהו, לדוגמה: הציונים ו"שלומי אמוני היהדות" (הדתיים והחרדים).³¹

אלטרמן כתב בטורו כי למרות חשיבותו של האורח ראוי לומר לו ולשכמותו ש"תורת הגולה" שלהם היא בבחינת "חבלה". אופי מחשבה כזה הוא "חלוד" ויש לומר בפה מלא למנהיגים יהודים-אמריקאים המחזיקים בדעה זו: "שְׁלַחוּ אֶת עַמִּי!" האם אמריקה היהודית רק נותנת לישראל, או שקורה גם להיפך? על שאלה זו השיב אלטרמן בטורו "קבלת פנים בבוסטון ואחד היהודים" (235, 18.5.1951). השיר נכתב בעקבות ביקורו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון בארצות הברית, לרבות בעיר בוסטון. גיבורו הוא חייט יהודי, שעמל כל שנותיו לגדל את שלושת בניו, ש"התאמרקנו" לגמרי, ואף הוא מצניע את יהדותו. עד, עד ביקורו של בן-גוריון, שהתקבל בגינוני מלכות ממש וביריות תותחים, מה שהביא את היהודי הבוסטונאי שלנו להתגאות לראשונה במוצאו. אכן, ביקורו של ראש הממשלה הביא לשינוי אצל יהודי בוסטון:

אחרת הישיבה,
 אחרת הקימה,
 אחרת הזקיפה,
 אחרת הנשימה.
 אף יחס הסביבה
 אחר הוא משום מה...

בטור אחרון בנושא זה, מקיץ 1951, "הציוני הנצחי" (17.8.1951, 252), חזר המשורר לנושא הציונות בגולה, והאם אפשרי או רצוי להמשיך בסדר הישן, כשלצד מדינת ישראל וציוניה המגשימים, פועלים ברחבי העולם "ציונים נצחיים" היושבים, וימשיכו לשבת, בגולה. הדברים נכתבו לרגל כינוסו של הקונגרס הציוני הכ"ג, הראשון במדינת ישראל. אלתרמן פסל את הרעיון מיסודו. הגיעה העת, לדעתו, לומר דברים מפורשים, והוא כתב אותם:

יען אם נתערער ונטרד עולמה
 של תנועה ציונית
 בתמורות העזות –
 אין חובה לחזקו ולאמצו ויהי מה...
 כי חובה להוסיף ולטרדו עד היסוד!

ולטרדו – בעברית של הימים ההם – פירושו: להרחיקו, לסלקו. דוד בן-גוריון, כידוע, החזיק בדעה דומה לחלוטין ואף השמיע אותה לא אחת לאחר קום המדינה. ב-1952 אמר: "הרגלי המחשבה, דרכי הפעולה, המידות והממדים של הציונות מתמול-שלשום, לא יסכנו עוד... המחשבה הציונית לא הדביקה את ההתפתחות המהפכנית [של הקמת מדינת ישראל]"³².

רק שני אישים

בטוריו האקטואליים, למעלה מ-1,000 במספר בשנים 1934-1967, מיעט נתן אלתרמן להקדיש טורים שלמים לאישים. במהלך יותר משלושים שנה כתב רק כ-40 טורים אישיים כאלה. לרוב עשה זאת בחייהם של אותם אנשים, אך בכמה מקרים לאחר מותם. בספר שלפנינו ישנה התייחסות אישית רק לשני אישים: יהושע ברטונוב ודוד רמז.

יחס מיוחד היה לאלתרמן לשחקני תיאטרון "הבימה" ולא פחות מארבעה מהם זכו להיכלל במסגרת הטורים: חנה רובינה, אהרן מסקין, אברהם ברץ וראשון לכולם, הוותיק שבחבורה, לו הקדיש המשורר טור באביב 1950 ("ליהושע ברטונוב", 12.5.1950, 143). הסיבה לכתיבה: משרד החינוך והתרבות העניק לברטונוב, זקן שחקני התיאטרון הישראלי (בן 70 בעת ההיא), את התואר "בחיר האמנות בישראל". אלתרמן, בשירו, צירף את ברכתו לחתן השמחה, ואיחל לו כי יזכה לחיים ארוכים, לבריאות ולשלום, "כי בשאר כבר ברכוך שְׁמִים".

על דוד רמז, מראשי הסתדרות העובדים, שר התחבורה הראשון ושר החינוך והתרבות בעת שנפטר במאי 1951, כתב אלתרמן את הטור "אחד הבונים" (25.5.1951, 238). בצד פעילותו הפוליטית היה רמז איש-ספר ואחד מהתורמים לשפה העברית המודרנית. בין חידושי הרבים: אשרה, בְּזֶק, ותק, כנס, מבדוק, רמזור, דחפור, מובטל, מלגה ומונית.³³

בטורו זה התייחס אלתרמן לרמז ולשאר עמיתיו, אנשי העלייה השנייה, שבימים ההם החזיקו לא מעטים מהם בהגה המדינה.

בְּשֶׁרֶשׁ – חקרנים,

מטיבים – יושבי אֶהָל

חובבי מִפְשֻׁטוֹת וּמְרֻדְפֵי הלכה.

אבל מה שהוציאה ידם אל הפועל

הוא מיטב המקצוע וכליל המלאכה.

בסיומו של הטור הוא הכתיר את השר המנוח בארבעה כתרים, שרמז היה בוודאי שמח לאמצם: החלוץ, הבנאי, הפועל והשר. החלוץ – איש העלייה השנייה; הבנאי – מקים מבנים ומוסדות במשך עשרות שנים; הפועל – על חלקו בייסודה ובקידומה של תנועת הפועלים בארץ-ישראל; השר – בשלוש שנותיה הראשונות של ישראל, עד פטירתו, ישב רמז ליד שולחן הממשלה, ומילא, כאמור, שני תפקידים, שיש בהם מן הניגוד ומן ההשלמה: נושאי חומר (משרד התחבורה) ונושאי רוח (משרד החינוך והתרבות). כזה היה האיש, וכך הוא גם מוצג בטורו של אלתרמן.

נוסטלגיה ומציאות

אין אפשרות, אפילו במסגרת רחבה זו, להתייחס לכל 121 הטורים הנמצאים בכרך השלישי של ההוצאה המחודשת, והכרונולוגית, של "הטור השביעי". סקרנו רבים

מהם ונסיים בהתייחסותו של נתן אלתרמן לנושאים מתחום ההיסטוריה, שלא אחת נשאו סממני נוסטלגיה.

בשלבם המאוחרים של מלחמת העצמאות הרחיק אלתרמן, פעמיים תוך שבועיים, לעבר היהודי הקדום, כדי לחזור ממנו להווה המסעיר. בפעם הראשונה זה היה בטור "העיר החדשה" (24.12.1948, 37), שסיפר על תגליות ארכיאולוגיות מצפון לתל-אביב של הימים ההם (בתל-קסילה, כיום במתחם מוזיאון ארץ-ישראל). בחפירות שנערכו במקום נתגלו שרידי עיר ישראלית מלפני כ-3,000 שנה. הוא התפעל לא רק מהמצאים, אלא גם מן העובדה שאת רישיון החפירות העניקה ממשלת ישראל, ואין צורך לציין שקשר בין "אז" ל"עכשו":

את הקרב היהודי, שנִטש לא להבל,
אבא אבן מסביר לְאִמּוֹת בְּמִסְכָּן.
אבל טוב שמְעַמְקִימִים אמא-אבן
מדברת גם היא באותו הענין.

(אבא אבן – אז השגריר הראשון של ישראל לאר"ם)

בסוף השבוע הראשון של 1949 עמד לפני סיומו אחד המבצעים הגדולים של צה"ל הצעיר – מבצע "חורב", שנקרא גם "עין". כוחות צה"ל, במרדפם אחר הצבא המצרי שפלש לתחום ארץ-ישראל ועתה נסוג בלחץ צה"ל לסיני, חדרו לעומקו של חצי האי.

אלתרמן נרעש לא רק מההישגים הצבאיים. הוא ראה בהתקדמותו המהירה של צה"ל שיבה ל"חדר הילדים של העם", כהגדרתו, שכן בסיני נולד העם היהודי כעם, ניתנה לו תורתו והוא יועד להגיע לארצו.

בשני הבתים האחרונים של השיר קשר המשורר, שוב, בין ההיסטוריה הרחוקה למציאות המלהיבה של שנת העצמאות הראשונה:

בימינו אָחִי וְרֵעִי,
עלילות כנראה נעשות,
אשר חוץ מן הסוד הצבאי
מְקַפֵּל בהן עוד איזה סוד:

על הים בספינות העולות
ובנגב על סף מדברו
שב העם לזירות הגדולות

שקבעו את תולדות הבָּרָאוּ.

בטור "נון" (15.4.1949, 64) שפורסם בפסח תש"ט, כתב אלתרמן על אחד מיוצאי מצרים, נון שמו, שאילולא בנו יהושע, לא היה נודע בעולם. הוא חישוב ומצא, כי בעת יציאת מצרים היה יהושע, עדיין "נער קטן בגדנ"ע", וכך קשר פעם נוספת את העבר הרחוק להווה. וכדי להדגיש זאת עוד יותר סיים את שירו בהתייחסו לירח, אותו ירח שזרח על בני ישראל בצאתם ממצרים והוא דולק פעם נוספת במחצית ניסן, הפעם בישראל העצמאית.

לעיתים חזר אלתרמן ונדרש לפרקי המאבק לעצמאות. כזה היה הטור "בעשרים ותשעה ביוני" (1.7.1949, 85), במלאות שלוש שנים ל"שבת השחורה", 29 ביוני 1946, עת אלפי חיילים אנגלים פשטו על ערים וקיבוצים, כדי "לרוצץ" את רוח היישוב וכוחו ("ההגנה", הפלמ"ח) – ולא הצליחו. המשורר העלה על נס את עמידת היישוב ותיאר אותה כ"קולו של ברזל, הנבחן בהכות בו פטיש גדול".
ואולם – הזהיר אלתרמן – ימי המאבק ומלחמת העצמאות התחלפו בימי החולין, ובאלה סכנה:

הה, ברזל רצונה של אָמָה,
מום אחד בו ישנו עד היום:
הוא שובר מלתעות מלחמה,
אך נשבר בשַׁי השלום!

עוד אורבות משטמות מסבָּךְן,
עוד הרשת סביב מְזָרָה.
אל יכה יום החל הלבן
את ברזל השבת השחורה.

במאמר מוסגר ייאמר, כי שבעה שבועות לפני שכתב את הטור הזה, הביע אלתרמן דעה דומה, לגבי הרפיון המסוכן בעת הרגיעה (וראו לעיל, "טור של יום חול", 11.5.1949, בפרק "שירי מולדת").

הטור "עם תמונת הצריף באום ג'וני" (13.10.1950, 178) נכתב במלאות 40 שנה להקמת "אם הקבוצות", היא דגניה. בשיר זה התגלה אלתרמן הציוני הנלהב, המעלה על נס את חלוצי ההתיישבות הקיבוצית. הוא התייחס לתמונה שהפכה כבר

אז לאייקון: מייסדי דגניה ניצבים על המדרגות לקומה השנייה של הצריף הראשון, וכן על גגו, מישירים מבט לעבר מצלמתו של הצלם אברהם סוסקין, בהכרה מלאה שהם נכנסים להיסטוריה. תוך כדי כך הוא הגניב מספר מחשבות בנות זמנו: האם שיערו אותם אבות-מייסדים שלאחר פחות מ-40 שנה תהיה כאן מדינה? והאם הכל הצלחה, או שלעיתים "מועדת הרגל"?
רשות השירה לאלתרמן בשני בתיו האחרונים של הטור:

תסתכל בם וכאלו חידה לא-נפתרת
הם חדים בעמדם ערוכים כאל חג.
את זמננו, את רום מרכבתו שבדרך,
לא ראו הם אָפּלוּ אולי מן הגג.

אך הנה שתיקתם, רצינית וחוגגת,
מבקיעה את חומות ארבעים השנים.
הלא כן? לפעמים, עת מועדת הרגל,
טוב לראות, ידידי, צלומים ישנים.

הנה כי כן, שיר אלתרמני "חלוצי", נוסטלגי ובה-במידה רומז להווה. כך זכור המשורר לרבים שגדלו על ברכי "הטור השביעי". אלא שנתן אלתרמן, המשורר והפובליציסט, היה איש מורכב הרבה יותר, כפי שיכולים להעיד עשרות הטורים שהובאו לעיל. הוא היה בה-בעת גם משורר "העת והעיתון" לפי הגדרתו שלו, "המעודד הלאומי" בעת הצורך, היסטוריון התקופה, "צופה לבית ישראל" וגם מבקר חריף ואיש-פולמוס. והכול בכפיפה אחת של "הטור השביעי" שהיה למיתוס עוד בחייו של המשורר ונותר כזה עד ימינו.

¹ למשל: נסים משעל, **ואלה שנות...** – 50 למדינת ישראל, הוצאת ידיעות אחרונות, תל-אביב 1997; ומרדכי נאור, **ספר המאה** – היסטוריה מצולמת של ארץ-ישראל, עם עובד ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב 1996.
² ראש וראשון להם הוא דוד בן-גוריון. וראו משלו ועליו: דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה** – תש"ח-תש"ט, החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב 1982. להלן: יומן המלחמה; דוד בן-גוריון, **מדינת ישראל המחודשת**, הוצאת עם עובד, תל-אביב 1969; מיכאל בר-זוהר, **בן-גוריון**, כרך ב', הוצאת עם עובד, תל-אביב 1977.
³ לדוגמה: תום שגב, **1949 – הישראליים הראשונים**, הוצאת דומינו, ירושלים 2001; או שני הכרכים בסידרת "עידן", בעריכת מרדכי נאור: **שנה ראשונה לעצמאות**, 1948-1949, ירושלים 1988, **ועולים ומעברות**, 1948-1952, ירושלים 1987; שניהם בהוצאת יד יצחק בן-צבי.

- ⁴ שנתון "דבר" נשא את שם השנה לפי הלוח העברי: תו-שין-חית, תו-שין-חית, תו-שין-חית וכן הלאה; שנתוני הארץ נקראו "לוח הארץ" והופיעו בדרך כלל לקראת חג ראש השנה.
- ⁵ "מסיבת הוקרה וברכה לנ. אלתרמן – עם הופעת ספרו 'הטור השביעי'", **דבר**, 5 באפריל 1948.
- ⁶ דברי הקדמתו לכרך הראשון של המהדורה החדשה של **הטור השביעי**, 1, 1945-1945, תל-אביב 2009, עמ' 8.
- ⁷ **דבר**, 29 בינואר 1952.
- ⁸ על ביקורו ושהייתו במחנות קפריסין, ראו בספרי **הטור השמיני**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 2006, עמ' 146-147.
- להלן: הטור השמיני.
- ⁹ נתן אלתרמן, "עיר היונה", הוצאת מחברות לספרות, תל-אביב 1957. וראו, למשל, השיר, "עיר הגרוש", שם, עמ' 38-39.
- ¹⁰ נתן אלתרמן חיבר לא פחות מ-40 פזמונים העוסקים בבני תימן בארץ. וראו: דן אלמגור (עורך), **שושנת תימן** – בני תימן בזמננו העברי, הוצאת עמותת "אעלה ותמר" ועיריית רחובות, רחובות 2010 עמ' 70.
- ¹¹ וראו מאמרו של חנן חבר, "הטור השביעי ומלחמת 1948", באתר www.alterman.org.il, עמ' 23. המאמר בכללותו כתוב ברוח ביקורתית ביותר על שירי תש"ח של אלתרמן.
- ¹² דברים בישיבת הממשלה הזמנית, 21 בספטמבר 1948, ארכיון המדינה, תיק ל"ה/2/ש"ח.
- ¹³ יומן המלחמה, ג', עמ' 835.
- ¹⁴ בין השאר יוזכרו: ברוך קורצווייל, "יסודות הומאניים בשירת ההווה" **הארץ**, 4 בפברואר 1949; דב סדן, "על זאת", **דבר**, 18 במרץ 1949; מנחם מאוטנר, "לאומנים חסרי ביטחון", **הארץ**, 1 באפריל 2001; הטור השמיני, עמ' 190-192; מנחם פינקלשטיין, **הטור השביעי וטוהר הנשק**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 2011, עמ' 153-170.
- ¹⁵ חנן חבר, הערה 12 לעיל. שתי המובאות מעמ' 23.
- ¹⁶ יומן המלחמה, ג', עמ' 802.
- ¹⁷ **מעריב**, 25 ביולי 1948.
- ¹⁸ על פעילות הצנזורה בנדון, ראו: דבורה גילולה, "הערות וביאורים", **הטור השביעי**, 3, עמ' 359-360.
- ¹⁹ ד.ל. "הכתם הלבן", "ספרא וספא" (המדור לספרות), **מעריב**, 14 בספטמבר 1951.
- ²⁰ **על המשמר**, 9 ביולי 1950.
- ²¹ **דברי הכנסת**, כרך III, עמ' 71-73.
- ²² דברים שסיפר למחבר איש הרדיו שמואל שי. הפגישה עם תופיק טובי נערכה ב-2009.
- ²³ **דברי הכנסת**, 2 באוגוסט 1949, כרך II, עמ' 1227-1228.
- ²⁴ תשובת ישראל גלילי לדוד בן-גוריון, **על המשמר**, 3 באוגוסט 1949.
- ²⁵ י. נודד (כינויו של יצחק שדה), "שמועות ועובדות", שם, 9 באוגוסט 1949.
- ²⁶ "למען תנועת העבודה ומפלגת פועלי א"י", **דבר**, 25 ביולי 1951.
- ²⁷ **דברי הכנסת**, כרך I, 15 ביוני 1949, עמ' 717-728.
- ²⁸ **דבר**, 29 בנובמבר 1951. עוד על שביתת הימאים, שכונתה גם "מרד הימאים", ראו: נמרוד אשל, **שביתת הימאים**, הוצאת עם עובד, תל-אביב 1994.
- ²⁹ הטור נכלל בגיליון חגיגי שהופיע לקראת חג חצי היובל, **דבר**, 2 ביוני 1950.
- ³⁰ המשפט מובא כחלק מידיעה גדולה שכותרתה: "אין שינוי במדיניות העלייה של התנועה הציונית", **דבר**, 28 באוגוסט 1950.
- ³¹ יומן בן-גוריון, 23 באוגוסט 1950, המכון למורשת בן-גוריון, שדה בוקר.
- ³² דוד בן-גוריון, "ציונות של אתמול וציונות של היום", דברים בישיבת הוועד הפועל הציוני, ירושלים, 11 במאי 1952.
- בתוך: **דוד בן-גוריון – על החזון הציוני ועל הגשמתו**, הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים 1974, עמ' 47-48.
- ³³ רשימה של 72 ניבים ומונחים מחידושי רמז, ראו: דוד רמז, **טורים**, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"ב, עמ' 571-573.

*פורסם ב"קשר", 45, המופיע מטעם המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש אנדראה וצ'רלס ברונפמן, גיליון סתיו 2013, עמ' 68-82.